

arenaidé

Progressiv nationalism i en global tid

En samhällsfilosofisk essä

INGEMAR LINDBERG

PROGRESSIV NATIONALISM I EN GLOBAL TID

En samhällsfilosofisk essä

Arena idé 2022

Foto omslag: Pixabay

© Arena idé och Ingemar Lindberg

Rapporten kan laddas ner från www.arenaide.se/rapporter

INGEMAR LINDBERG

Ingemar Lindberg (f. 38) är jurist och författare. Han har bl.a. varit verksam som LO-utredare och som statssekreterare i socialdepartementet åren 1982–86. Han är medförfattare till boken "Vad krävs för att rädda demokratin?" (Atlas 2018).

Innehåll

Förord	6
Inledning	8
Demokrati och kapitalism under hundra år	14
Det globala skiftet	15
Två förklaringsmodeller	16
”Den enda vägen”	18
Människovärde och marknadsvärde	19
Två kompromisser – de sociala kontraktens betydelse	22
Globaliseringen utmanar det nationella	26
Ett svenskt avregleringsbeslut	28
Studentrevolter, strejker och kolonial frigörelse	30
En ny tidsanda växer fram	32
Till kapitalets försvar	32
En stark stat eller en anarkistisk kapitalism	34
Globaliseringens förlorare	36
Det nationella som motkraft	38
Yael Tamir – en nationalist träder fram	40
Nationalist?	44
Några steg mot en framtidsinriktad nationalism	48
Ett andra steg – en ordning där båda vinner	49
De nutida hoten mot vår livsform	51
Mot en ny symmetri	53
Maktförskjutning och motmakt	55
Wallenberg, klimatomställningen och den sociala kompromissen	57
Statens roll i klimatomställningens skede	60
Progressiv nationalism	61
Litteratur	64

Förord

När jag läste manuskriptet till denna essä, var det en sak som omedelbart slog mig. Det var hur sällan vi som läsare får ta del av politiska texter, som på en gång är anspråksfullt övergripande och samtidigt anspråkslöst inbjuder till debatt. Den här aktuella framställningen uppfyller högt ställda krav i båda dessa avseenden. Kontrasten är påtaglig i förhållande till vad som mera rutinmässigt skrivs om aktuella beslutsproblem.

Grunden för idén om progressiv nationalism lade Ingemar Lindberg i en bok med titeln *Marknadens makt och demokratis möjligheter*, som han och jag tillsammans publicerade 2015. Här fullföljer han vad han där bidrog med. Det sker genom att han förbinder vad han då hävdade med vad ett antal internationella forskare sedan dess har framhållit om förhållandet mellan kapitalism, demokrati och globalisering. Han ansluter också till det kapitel om den så kallade ordoliberalismen som han skrev i den bok med titeln *Vad krävs för att rädda demokratin?* som han och jag tillsammans med Claes-Mikael Jonsson publicerade 2018.

Idén om progressiv nationalism utgår från att det horisontellt inom varje land försiggår en kamp mellan höger och vänster. Partierna till höger vill lämna mesta möjliga utrymme för kapitalismen och partierna till vänster vill använda demokratin för att så långt det går tämja kapitalismen. Att kampen inte resulterar i inbördeskrig beror på att partierna på båda sidor tror sig ha mer att vinna på att förhandla och därför upprätthåller ett minimum av civiliserade Umgängesregler.

Det intressanta är att Ingemar Lindberg kombinerar detta antagande med en hypotes om en på motsvarande sätt vertikalt fortgående kamp mellan nationalism och internationalism. Om vi ser saken på det sättet blir frågan om kompromissandet vertikalt kan ske på samma sätt som det gör horisontellt. Hur kan elementär anständighet upprätthållas och befastas när kapitalismen globaliseras?

Avgörande för hur han besvarar den frågan blir hans karaktäristik av den formel för blandekonomi och välfärdsstat som sattes i verket av kristdemokratiska, socialliberala och socialdemokratiska krafter i Nordamerika och Västeuropa efter andra världskriget. Inom varje

land befästes principen om allmän rösträtt till stat och kommun jämte en acceptans av fackliga organisationer, yttrandefrihet och rättsstat och legitim opposition.

Med tiden blev problemet att partierna och organisationerna inte globaliserades lika mycket och lika snabbt som kapitalismen. Ställda inför detta faktum har vi att begrunda den uppkomna situationen. En sådan begrundan kan och bör ske med stöd av väsentligen två strategier, framhåller Ingemar Lindberg.

Den ena strategin är att kräva demokrati, föreningsfrihet och anständighet på arbetsmarknaden som avtalsvillkor i uppgörelser om frihandel internationellt. Den andra är att utnyttja det faktum att högerkrafterna ännu tvekar inför möjligheten att konsekvent rulla tillbaka den politiska rösträtten, föreningsfriheten, yttrandefriheten och strävan till rättsstat inom varje land för sig. Detta senare förhållande kan och bör partierna till vänster utnyttja för att verka för reformism, blandekonomi och välfärdsstat inte bara nationellt utan också internationellt.

Poängen med denna välskrivna essä är att vi som läsare får stifta bekantskap med det bästa som har tänkts om en politiskt fundamental fråga. Hur kan utrymmet för demokrati och mänskliga rättigheter vidgas internationellt genom att slå vakt om en nationalism som inte är auktoritär och bakåtblickande utan demokratisk och framåtsyftande?

SVERKER GUSTAVSSON

Professor i statskunskap vid Uppsala universitet

Inledning

I ett tal till sina partivänner inför valrörelsen 2018 hävdar Sverigedemokraternas chefsideolog **Mattias Karlsson** att Sverige är utsatt för en pågående ockupation. Vi är inbegripna i en existentiell kamp, varnar han, där det står mellan att segra eller dö. Om den nuvarande utvecklingen får fortgå i 30–40 år till är vårt land förlorat. I en radiointervju den 15 november 2020 bekräftar Karlsson att han fortfarande ser saken på det sättet. Med orden ”*det är så det är*” avfärdar han all diskussion. Karlssons nationalism är tillbaka-blickande och inåtvänd.

I andra ringhörnan återfinner vi globalisterna. De har övergett höger/vänster-analysen. Att den nationella demokratins handlingsutrymme snävats in betraktar de som opåverkbart. En tongivande kraft blir kring millenieskiftet den brittiske premiärministern **Tony Blair**. Han beskriver globaliseringens kritiker som verklighetsfrämmande. Själv säger han sig i stället stå för en ”tredje väg”. ”Globaliseringskritikerna”, säger Blair föraktfullt, ”kunde lika gärna diskutera om hösten bör komma efter sommaren”. Det är en uppgiven hållning.

Jag menar att det finns ett annat möjligt vägval. Svaret på vår tids högerpopulism behöver inte vara uppgiven globalism. Den väldiga klimatomställningen kräver förvisso internationella riktlinjer och gemensamma kunskapsunderlag – inte minst en fortlöpande granskning av det slag som utförs av FN:s klimatpanel. Men det är på nationell nivå som de avgörande besluten tas. Det krävs en aktiv stat och en samverkan mellan staten och näringslivet, mellan kapitalism och demokrati. Det behövs en kraftfull nationalstat, vägled av en framåtblickande nationalism.

Grundfrågan i den här essän är om kapitalism och demokrati ska kunna samexistera i vår tid. Kapitalet har fått ökade maktresurser genom privatiseringar, avregleringspolitik och ”globalisering”. Går det att i detta skede återupprätta och förstärka den demokratiska regleringen av kapitalismen?

Följdfrågan är om denna reglering i så fall ska vara nationell eller transnationell. Det handlar alltså om globaliseringens inverkan på nationalstaten och på demokratin. Resonemanget leder över till ett försvar för demokratin genom en progressiv eller framåtblickande

nationalism. Det handlar om att, som den israeliska forskaren **Yael Tamir** skriver, återerövra nationalismen från extremhögern.

Min analytiska tankeram när jag nalkas dessa frågor hämtar jag från maktresursteorin. Ursprungligen utvecklades den av forskare som sökte förstå orsakerna till välfärdsstatens framväxt i västvärlden under efterkrigstidens första tre årtionden. Dess huvudtes var att välfärdsstatens utveckling avspeglade förändrade maktförhållanden mellan arbete och kapital och mellan politiska höger- och vänsterkrafter.

Jag prövar att – essäistiskt och med ödmjukhet – tillämpa samma analytiska ansats för att även söka förstå välfärdsstatens sentida tillbakarullning och för att se handlingsmöjligheter i dagens utvecklingsskede.

Min bakgrundsteckning, som utvecklas i det följande, är att produktionens transnationella integration och det växande finanskapitalets oerhörda snabbriklighet, i kombination med dogmatisk avregleringspolitik, lett fram till en förstärkning av kapitalets maktresurser och en försvagning av demokratin och den fackliga organiseringens reglerande motkraft. Parallellt har ett skifte i tidsandan ägt rum. Resultatet har blivit en rubbad balans, en till större delen vinststyrd samhällsordning, främst präglad av kapitalets intressen och maktresurser. Demokratins verkningskraft har försvagats, jämfört med vad som gällde under efterkrigstidens första tre årtionden. Välfärdsstaten har pressats tillbaka.

Men jag delar inte Tony Blairs och den ”tredje vägens” uppgivenhet. Mycket talar för att vi i stället i dag står inför ett nytt vägval. Illusionen om den självsanerande marknaden har förlorat sin bärkraft. De utmaningar som möter i nutid – ekonomins sårbarhet, globalt härjande pandemier och allra mest klimatomställningen – kräver i stället en stark statsmakt.

En oreglerad marknadsekonomi kan inte existera en längre tid. Den föder ofrånkomligen motkrafter, konstaterade Karl Polanyi redan 1944 i sin analys av orsakerna bakom fascismens framväxt på 1930-talet. Vi är i dag i färd med att skriva ett nytt kapitel i den historien.

Det nutida problemet är en asymmetri. Globaliseringen ökar kapitalets möjligheter att ställa krav, riktade mot löntagare och

underleverantörer, ja till och med mot stater. Löntagarnas och staternas maktresurser försvagas i motsvarande mån. En balanserad blandekonomi kan inte överleva utan en grundläggande symmetri i maktresurser.

Det är här behovet av en progressiv nationalism gör sig gällande. Det är bara på nationell nivå som demokratin är stark, när den är det. Risken är stor att de välbeställda och resursstarka tycker sig kunna koppla loss från sina mindre lyckligt lottade landsmän. Det är en lösning som öppet förordas av krafter inom nutidens intellektuella höger.

Min övergripande fråga kan alltså formuleras så här: är det möjligt i vår tid att skapa ett nytt socialt och ekologiskt kontrakt, där kapitalismen på nytt, och under ändrade förutsättningar, ges en demokratisk inbäddning? Kan kapitalets utpressningsmakt regleras och demokratin göras överordnad? Finns det förutsättningar att arbeta fram ett nytt handslag mellan kapitalism och demokrati?

Startpunkten för mina funderingar är den brittisk-israeliska tidigare Labour-politikern **Yael Tamir**s bok *Why Nationalism* som kom ut 2018 och som jag anmälde i en essä i Dagens Arena för ett par år sedan. Tankarna har sedan dess legat och grott. De båda frågeställningarna – om kapitalismens samexistens med demokratin och om nationalismens roll i vår tid – känns genuint svårbemästrade. Jag ska längre fram i denna essä gå närmare in på Tamirs resonemang om utrymmet för det som jag för min del väljer att kalla en framåtblickande eller progressiv nationalism.

Innan vi ger oss ut på vår resa vill jag förtydliga min syn på innebörden i två kontroversiella begrepp, som används i essän: kapitalism och nationalism.

Jag resonerar i min essä om kapitalismen som motpol till demokratin. De behöver balansera varandra, hävdar jag. Många skulle säga att detta är en falsk motsättning. De skulle tvärtom hävda att dessa båda drag i samhällsordningen går hand i hand och stärker varandra. Många tänker sig att demokratin föds ur kapitalismen. I dag ser vi dock hur länder som Kina och Saudiarabien knappast blir

mer demokratiska i takt med att de alltmer storskaligt bejakar den globaliserade kapitalismen.

Många, inte minst nyliberalernas lärofader **F. A. Hayek** i boken *Vägen till trälldom*, utgiven 1944, jämför lite slapp kapitalism med marknadssamhälle. Det är en torftig analys.

Den franske ekonomhistorikern **Fernand Braudel** beskriver kapitalismen som det översta lagret i en tredelad ekonomisk struktur. Det understa lagret består av det materiella myller, byggt på egenproduktion och självhushållning, som återfinns i alla tider och alla samhällsformer. Det mellersta lagret utgörs av den egentliga marknadsekonomin, där varor produceras och konsumeras i ett ständigt växelspel, där utbud möter efterfrågan och där pris-mekanismen med viss automatik reglerar verksamheten.

Det översta skiktet är "kontramarknadens" sfär. Här sätts marknader ur spel genom karteller och monopol. Här samlas vinsterna och här beslutar man hur dessa ska återinvesteras. Här härskar djungelns lag och den starkares rätt. Här möts kapitalet och statsmakten i den symbios som enligt Braudel är det kapitalistiska samhällets viktigaste särdrag.

Min egen uppfattning, som inspirerats av Braudel, är att marknadslösningar fungerar bra inom många livssfärer. Marknader finns i alla delar av världen och har funnits långt innan kapitalismen växte fram. Kapitalism är något helt annat: ett samhälle styrt av vinstintresset och en maktordning byggd på kapitalinnehav. Ett huvuddrag i kapitalismen är att ekonomins makthavare söker sätta marknaderna ur spel genom karteller och monopol.

Kapitalismens samhällsordning styrs alltså från "kontramarknadens" dolda maktcentra. Den har ett janusansikte. Marknaden är ett smidigt bytessystem. Den bryter ned byråkratier och hierarkiska maktordningar och har en stark förnyelsekraft. För stora delar av vårt näringsliv är marknader en utmärkt lösning. Men kapitalism är något helt annat. En härskarordning.

I sista hand måste demokratin ha utslagsröst. Som reformist eftersträvar jag en stegvis utveckling mot en inbäddning av kapitalismen, inte en revolutionär. Och som socialist fäster jag avgörande värde vid jämlikhet och frihet, delad av alla. Jag tänker mig samhällsutvecklingen som en fortlöpande avvägning och

omprövning; en seglats med skiftande vindar och rörliga horisonter, inte en förhandsbestämd rutt mot ett utpekad slutmål.

Över så till nationalismen. Det är ett svårfångat begrepp. Det betecknar en tillhörighet som människor gång på gång visat sig villiga att offra livet för. Ändå är det notoriskt svårt att sätta fingret på dess innebörd och gränser.

Den nationalism som växt fram över stora delar av världen under de senaste tjugo–trettio åren bygger på ett nostalgiskt tillbakablickande synsätt. Det parti – Sverigedemokraterna (SD) – som i vårt land företräder den riktningen har ett tydligt socialkonservativt drag. Partiet försvarar välfärdsstaten och presenterar sig gärna som dess enda försvarare i nutid. SD säger sig samtidigt ha liberalismen som sin huvudfiende.

SD:s definierande drag är dess bakåtblickande nationalism och dess restriktiva hållning till invandringen och invandrarna. Budskapet är att det går att försvara välfärdsstaten, förutsatt att man tar itu med det hot som invandringen utgör. Invandrarna undergräver inte bara välfärdens finansiering, de utgör ett dödligt hot mot den svenska identiteten. Om de senaste årens utveckling får fortgå, är – som Mattias Karlsson uttrycker saken – ”vårt land förlorat”.

Det är uppenbart att den sverigedemokratiska formen av nationalism riktar blicken bakåt, vilket ju också rent språkligt utgör motsatsen till en progressiv hållning. SD representerar en form av nationalism byggd på en uppdelning mellan vi och dom efter etniska linjer, ett synsätt som är släkt med rasismen, och bygger på rädsla för framtiden. Dess följdverkningar kan sammanfattas i ordet polarisering.

Det finns många slags nationalism. Den oreglerade och uppgivna globalismen är inte den enda tänkbara motpolen till den nationella högerpopulismen.

Finns det då behov av en nationalism som är progressiv? Det är den frågan som den här essän vill bearbeta. Jag vill göra det inom

ramen för en samhällsanalys som handlar om kapitalismens demokratiska ”inbäddning” och om globaliseringens inverkan, med blick inte bara på förhållandena i vårt land.

Demokrati och kapitalism under hundra år

Ett samhälle med utrymme för både kapitalism och demokrati har bara hundra år på nacken. Övertygelsen att dessa båda drag bör kunna samexistera är ännu yngre. Kapitalismen däremot går betydligt längre tillbaka, åtminstone till 1400-talet, om vi följer Braudels mästerverk *Civilisationer och kapitalism* 1400–1800.

Kapitalism och demokrati vilar på olika värdegrund.

Demokratin bygger på människors lika värde; beslut tas enligt regeln *en medborgare = en röst*. I kapitalismen däremot avgörs bestämmanderätten av hur mycket man äger. Kapitalismen skapar på så sätt en maktordning som gynnar de besuttna medan demokratis grundregel är att alla medborgare ska ha lika rättigheter och bemötas med lika respekt.

Hela 1900-talets utveckling kan ses som en lång kamp mellan kapitalismens samhällsordning och den framväxande demokratin – en kamp som fortlever in i vår tid. Fram till första världskriget betraktades de som oförenliga. Högern såg med förfäran framför sig hur allmän rösträtt skulle sluta i socialiseringar och pöbelvälde. Vänstern fruktade i stället att högern skulle sätta demokratin på spel för att avvärja arbetarklassens ingrepp i kapitalets ägarmakt – så som utvecklingen skulle bli i 1930-talets Tyskland.

Under de första tre årtiondena efter andra världskrigets slut utvecklades dock en bred samsyn som sa att kapitalism och demokrati kunde leva i fruktbart samförstånd inom en blandekonomisk ram. Bakgrunden till denna nya strävan efter samförstånd var förstas 1930-talets katastrofala ekonomiska och demokratiska sammanbrott. Vid andra världskrigets slut återstod i Europa endast tre självständiga demokratier: Storbritannien, Schweiz och Sverige (fyra om man räknar in Irland). Skyhögt arbetslöshet och en kaotisk ekonomi hade bidragit till att undergräva demokratin. När freden kom 1945 var kapitalismen allvarligt hotad.

Det var under den intensiva återuppbyggnaden efter krigets förstörelse som den europeiska välfärdsstaten trädde fram som historisk blandekonomisk skapelse. Det stora genombrottslandet blev Storbritannien, där de oerhörda krigsansträngningarna hade skapat underlag för en stark statsmakt med ansvar för full sysselsättning och trygghetsanordningar för hela befolkningen.

Den ideologiska samsynen uttrycktes av **Richard Austen Butler** – de konservativas finansminister på 50-talet – med orden: ”Jag såg hela tiden för mig det hopplösa uttrycket i ögonen på de män som på 30-talet stod och hängde i gathörnen eller köade utanför arbetsförmedlingarna. Man lär sig mer av erfarenheten än av böcker.”

Under efterkrigstidens första tre årtionden var nationalstaten stark och den ekonomiska tillväxten hög. Valutor och kapitalmarknader var reglerade, staten bestämde ramarna för ekonomin och höll arbetslösheten nere. De till synes oförsonliga konflikterna mellan köpare och säljare av arbete började regleras med hjälp av partsuppställningar på arbetsmarknaden. Sociala välfärdsanordningar, som skapade trygghet i omvandlingen, växte fram; olika former av blandekonomiska välfärdsstater skapades. Nationen var den självklara avgränsningen men de gemensamma välfärdssystemen bidrog samtidigt till att stärka den nationella samhörigheten; orsakspilarna gick åt båda hållen. Det som växte fram var en reglerad eller med Polanyis ord ”inbäddad” kapitalism.

Det globala skiftet

Åren 1978–95 kom så omvälvningen, påfallande snabbt, både i Sverige och i vår omvärld. Nationalstaten avreglerades och blandekonomin ersattes av en nyliberalt styrd ordning. Kapitalet blev – med maktresursteorins analys, som jag strax återkommer till – överstarkt gentemot demokratin, facket och andra ”motkrafter”. Tidsandan slog vid samma tid om till en nyliberal hegemoni.

I nutid har marknadens logik tillåtits bli styrande långt utanför de ramar som demokratin tidigare ställt upp. Klyftorna har växt i människors levnadsvillkor. Det kitt av delade erfarenheter och gemensam framtid som håller ihop ett samhälle har tunnats ut. De nationella sociala systemen, som omsorgen, sjukvården och skolan liksom socialförsäkringarna och den kollektivt reglerade arbetsrätten, har delvis brutits upp. Därmed försvagas den upplevelse av ömsesidighet som gemensamma trygghetsanordningar och sammanhållna skola och sjukvård för alla skapar. De gemensamma välfärdsanordningarna ger, när de fungerar väl, en ömsesidig tillit och gemenskap. Tillit och gemenskap är den väv varav demokratin vävs.

Genom skiftet från slutet av 1970-talet och framåt har demokratis handlingsutrymme successivt snävats in och kapitalets maktresurser vidgats. Samhällsordningen har blivit allt annat än stabil, snarare har den gått mot en svårkontrollerad serie av kriser.

Kapitalismen har uppvisat en osannolik förmåga att främja utveckling och tillväxt. Men den har samtidigt burit med sig växande orättvisor och återkommande djupa kriser. Följden har blivit global avreglering och försvagad nationalstat. Marknadssystemets värdeordning har alltmer kommit att prägla människors tankevärld och bli styrande på områden där den länge ansetts inte höra hemma.

De tre första årtiondena efter andra världskriget – samförståndets årtionden – var en tid av socialliberal/socialdemokratisk/kristdemokratisk hegemoni. Min generation, som fick sin samhällsuppfattning grundlagd under 1950- och 1960-talen, levde länge med föreställningen att den ordning som rådde de åren utgjorde en slags normaltillstånd. Det fanns, tycktes det, ingen motberättelse. Kriser uppfattade vi som tillfälliga undantag. De gränser som Naturen sätter hade vi inte upptäckt, i varje fall insåg vi inte klimatfrågans allvar.

Under de senaste fyrtio åren har världen i stället öppnats upp för det snabbväxande kapitalets intressen och utpressningsmakt. Länge uppfattades förändringarna som ett plussummespel med bara vinnare. Men granskningar som gjorts i efterhand visar att det snarare var en minoritet som hade gynnats. De som drar nytta av avregleringarna och den nya rörligheten är de som i Financial Times-journalisten **David Goodharts** slagkraftiga bok *The Road to Somewhere* kallas *anywheres* (varsomhelstare i svensk översättning), de rörliga, de som hörs och syns i samhällsdebatten, som tror sig veta bäst. *Anywheres* är en privilegierad minoritet. Deras intressen och tankeramar har i alldeles för stor utsträckning tillåtits styra tänkandet och handlandet i vår tids kapitalistiska demokratier, skriver Goodhart.

Två förklaringsmodeller

De första trettio åren efter andra världskriget präglades alltså i ”västvärlden” av blandekonomi och nationella välfärdssystem. De följande fyrtio har i stället styrts av misstro mot staten och fritt utrymme för ett spekulativt finanskapital.

Det finns olika slags välfärdsmodeller, mer eller mindre

långtgående. Det finns en mångfald kulturer. Att det är så utgör en rikedom, tänker jag; italienarna vill inte ha den svenska modellen och vi vill inte ha den italienska; det är helt i sin ordning, vi behöver inte ha samma. Det är på nationell nivå som vi har en stark demokrati, när vi har det. Det är där ansvar kan utkrävas.

Två teorier ställs mot varandra inom samhällsforskningen när det gäller välfärdsstatens framväxt. Enligt den första växte välfärdsstater framför allt fram därför att de svarade mot sociala behov som uppkom i industrisamhällets kölvatten. Kapitalismens snabba omvandling av människors livsvillkor – inflyttningen till städerna, arbetslivets omvandling till stärkt arbetsgivarmakt, upplösningen av familjebanden – skapade ett behov av gemensamma anordningar som skulle ge trygghet i omvandlingen. *Industriutvecklingsteorin* brukar den kallas.

Den andra teorin säger i stället att välfärdspolitikens framväxt främst avgjorts av de sociala och politiska maktförhållandena. Välfärdsstaten utvecklades under de här första tre efterkrigsårtionederna i skilda former och olika långt beroende på maktförhållandena mellan löntagar- och kapitalintressen och mellan politiska höger- och vänsterkrafter. *Maktresursteorin* brukar den förklaringsmodellen kallas. Maktresurser definieras som förmåga att styra samhällsutvecklingen och förmå andra att göra som man själv vill. Rösträtt, kapitalägande och facklig organisering brukar nämnas som viktiga sådana resurser på samhällsnivå.

Det är den senare förklaringsmodellen jag kommer att anknyta till i den här essän. Jag menar att den ger nycklar inte bara för att förstå det häftiga skiftet åren 1978-95 utan även för att samtala om handlingslinjer i nutid. Men jag vill också lägga vikt vid en kompletterande förklaringsansats, nämligen förskjutningar i *tidsandan*. Tidsandan är, som jag ser det, inte bara en spegel av ekonomins maktförhållanden, som renläriga marxister hävdar. Utgången av idékampen har självständig betydelse.

”Den enda vägen”

Nyliberalismens ledande samhällsuppfattning, flitigt nyttjad av konservativa ledare som Margaret Thatcher och vår egen Carl Bildt, kom att förknippas med tankefiguren TINA (there is no alternative) eller ”den enda vägen”. Mrs. Thatcher gick så långt att hon i en intervju slungade ut parollen ”there is no such thing as Society”.

Det märkligaste var inte att denna ”libertära” tankeströmning, en samhällsuppfattning som undergrävde tilltron till demokratin genom att framställa den nyliberala omvälvningen som ofrånkomlig, fick entusiastiskt stöd hos högerungdomarna. Det märkliga var att vänstern sveptes med och godtog föreställningen att globaliseringen var oundviklig. Vänstern förmådde inte kombinera den egna berättelsen om människans frigörelse med vår tids annorlunda förutsättningar.

Den berättelsen väntar fortfarande på att skrivas fram.

I stället kom det sena 90-talets europeiska socialdemokrati att svälja beskrivningen av globaliseringen som oundviklig. Samtidigt ville man framstå som modern för att dra till sig mittenorienterade ”marginalväljare”. Ett nästan parodiskt lågvattenmärke noterades vid det brittiska Labours konferens 2005 när partiledaren Tony Blair tillrättavisade globaliseringskritikerna med orden ”You might as well discuss whether autumn should follow summer” (www.tonyblairoffice.org/speeches). Globaliseringens framväxt beskrevs alltså som lika obönhörlig som årstidernas växlingar.

Jag blir under arbetet med den här essän medveten om en förskjutning i mitt eget tänkande kring hur pass ofrånkomlig jag uppfattar att ”globaliseringen” är. När jag arbetade med huvudrapporten till LO-kongressen 1995 var mitt ledord ”globalt maktskifte”. Med det ville jag knyta an till maktresursteorin och hävda att globaliseringen gjort kapitalet alltför starkt. Jag ville plädera för utveckling av transnationella motkrafter. När jag i dag skriver den här essän lägger jag större vikt vid att genomskåda myten om den ofrånkomliga globaliseringen. Det betyder en mer optimistisk syn på handlingsmöjligheterna. Jag vill värna ett kraftfullt nationellt handlingsutrymme.

Människovärde och marknadsvärde

När det gäller kapitalism och demokrati driver jag alltså tesen att kapitalismen i vår tid förlorat sitt bärande ramverk. Den rubbade balansen skapar sårbarhet och växande klyftor. Det är detta jag syftar på när jag skriver att kapitalismen blivit ”överstark”. Dess maktordning har tillåtits invadera områden där andra värden bör gälla. Olika livsvärden bör, menar jag, vara styrande inom olika livssfärer enligt ett synsätt som jag återkommer till i essäns avslutningskapitel. Att hävda att kapitalismen blivit överstark betyder att knyta an till föreställningar om en samhällelig balans, ett socialt ”handslag”. En social balans har rubbats; en asymmetrisk maktordning har skapat en instabil samhällsordning.

När vår tids välfärdsstater har fungerat väl har de kunnat ge kapitalismen det ramverk som behövs. Välfärdsstaten och blandekonomin förmådde under årtiondena efter andra världskriget skapa en samhällsordning där kapitalismens dynamik och demokratins styrning av ekonomin kompletterade varandra. Nationalstaten stod för den nödvändiga regleringen. Det var inte socialism men det var en utveckling som gynnade ”vanligt folk”.

Att kapitalismen sedan dess frikopplat sig från sin reglerande inramning är inte en oundviklig följd av ”globaliseringen” utan ett resultat av politiska beslut och brist på sådana. Det är, som jag ser saken, hög tid att demokratin återtar kommandot. Kapitalismen är en god tjänare men en orättfärdig herre.

Jag arbetade alltså under 1990-talets första hälft med LO:s rättvisetredning. I mötet med flera tusen fackliga ”rättvisegrupper”, som samtalade om vad de såg som de stora orättvisorna i arbetslivet och samhället, fick jag starkt erfara medlemmarnas besvikelse och vrede inför en samhällsförändring som inte längre gick deras väg.

Från mitten av 1990-talet och framåt går det inte längre att urskilja den europeiska socialdemokratins teori om samhällskonflikter, skriver Uppsala-historikern **Jenny Andersson**. Jag kan bara instämma. Min egen besvikelse från den tiden utgör i dag en drivkraft bakom den här essän. Men jag vill undvika att stanna i nostalgisk besvikelse. Skrivandet känns fortfarande meningsfullt utifrån en strävan att förstå stora samhällsförändringar och begripa vägval.

Den som är optimistiskt lagd kan i våra dagar tycka sig se tecken på att ett nytt skifte närmar sig. Fyrtio år av globaliserad hyperliberalism ser ut att tappa greppet. Nya hot växer fram, nya frågor som nyliberalismen inte har svar på. Det ger oss anledning att ställa frågan vilka lärdomar som går att dra från tidigare skiften. Vilka faktorer låg bakom den häftiga omsvängning i idéer och handlande som inträdde åren 1978–95?

I en sådan analys behöver två orsakskedjor hållas isär. Den ena gäller den gemensamma utvecklingen i hela ”västvärlden” under efterkrigstidens båda skeden. De drag i den svenska samhällsutvecklingen som går igen i hela vår omvärld kan naturligtvis inte förklaras med specifika svenska orsaker, som våra höga skatter och vår långtgående välfärdsstat. Det andra är sedan att granska de svenska särdragen och sannolika orsaker till dessa.

När det gäller vårt eget lands utveckling under 1980-talet har jag alltmer kommit att ifrågasätta den gängse ”standardberättelsen”. Den hävdade – som den formades åren 1985–95 – att Sverige hade gått för långt. Sverige hade, sade man, byggt ut välfärdspolitiken så kraftigt, med så höga skatter, att drivkrafterna försvagats, konkurrenskraften undergrävts och tillväxten bromsats upp. Ekonomins blodomlopp hade ”åderförkalkats”, som ekonomiprofessorn **Assar Lindbeck**, respekterad även inom arbetarrörelsen, uttryckte saken.

En förändrad syn på förhållandet mellan välfärdsstaten och ekonomin slog igenom vid den här tiden. Ekonomerna gick i spetsen. Staten var inte lösningen utan problemet. Likasinnade yngre ekonomer fick inflytelserika befattningar i Riksbanken och Finansdepartementet.

Påståendet att Sverige släpade efter på grund av att landet gått för långt byggde på OECD-statistik. Kritisk granskning visade dock snart att jämförelsen inte höll för slutsatsen. Den bortsåg från ”upphinnareffekten”, alltså att länder som startade från en lägre nivå när jämförelsen tog sin början växte snabbare än de som låg högre från början. **Walter Korpi**, nestor inom svensk välfärdsforskning, räknade om jämförelsen med hänsyn till den här effekten. Sveriges påstådda eftersläpning åren 1960–90 försvann.

Retoriken försvann dock inte utan levde vidare, inte bara i

Sverige utan i hela vår omvärld. Påståendena om den svenska eftersläpningen upprepades och fick stöd av det sena 80-talets inflationsbrasa – till stor del orsakad av kreditavregleringen – och det tidiga 90-talets delvis hemlagade kris. Den tidigare övertygelsen att den svenska modellen kunde kombinera rättvisa med effektivitet undergrävdes de här åren långt in i svensk socialdemokrati. Så sent som 1999 kunde man läsa precis samma standardberättelse om den svenska eftersläpningen i en proposition om konkurrenspolitik, signerad biträdande näringsminister **Mona Sahlin**.

Den jag kallar ”standardberättelsen” om det svenska 1980-talet har tre avgörande svagheter. För det första underskattar den de gemensamma dragen i hela västvärlden. Skuldsättningen och spekulationsekonomin beskrivs som isolerade svenska företeelser, orsakade av svenska missgrepp. En andra svaghet är att ekonomins internationalisering passivt beskrivs som en serie strukturella förändringar, som nationella regeringar har att anpassa sig till. Den tredje svagheten är att berättelsen bortser från tidsandans och de förhärskande idéernas kraft. De nya ekonomiska teoriernas genomslag beskrivs i teknokratiska ordalag som nya insikter, inte som vägval. Hela den slingrande idékampen dessa årtionden mellan blandekonomi och oreglerad kapitalism, mellan marknad och demokrati, lämnas obeaktad. Utvecklingen kommer på så sätt att framstå som förutbestämd och opåverkbar.

Min egen förklaringsbild tar i stället – som jag redan antytt – sin utgångspunkt i maktförhållandena och idékampen. Den betraktar de båda perioderna, och det tvära skiftet, som olika steg i en fortgående kamp mellan kapitalism och demokrati. Det leder till andra slutsatser än de gängse också när det gäller våra vägval i nutid. Den leder till en inriktning mot att med demokratins kraft reglera kapitalismen, att återupprätta en maktbalans.

Omsvängningen i maktordningen och tidsandan åren 1978–95 var alltså gemensam för hela vår del av världen. Men Sverige hade sina särdrag; vårt land var aldrig någon medelväg. På 1970-talet skilde Sverige ut sig åt vänster, längre än något annat land i västvärlden och mer än någonsin tidigare. Sverige hade de lägsta inkomstskillnaderna, den största offentliga sektorn, flest kvinnor på arbetsmarknaden och de högsta skatterna. Med förslaget om

löntagarfonder också det mest långtgående förslaget i riktning mot ekonomisk demokrati.

I dag skiljer Sverige på många sätt i stället ut sig åt höger. Svenska regeringar har dogmatiskt och utan ramverk släppt loss vinstintressena i vården och skolan. Inkomstskillnaderna har ökat snabbare i Sverige än i något annat OECD-land. Och de svenska arbetslöshetstalen ligger numera över genomsnittet i Europa.

Det väldiga omslaget var förvisso inte bara svenskt. Grovt sett samma skifte kan avläsas i hela vår omvärld. Bakom låg, menar jag, en långtgående *global maktförskjutning* mellan arbete och kapital till följd av produktionens transnationella värdekedjor och finanskapitalets oerhörda rörlighet. Den globala maktordningen blev asymmetrisk; en nationellt baserad demokrati fick allt svårare att reglera en globaliserad kapitalism. Jag ska längre fram i essän återkomma till denna asymmetri; det är den som är huvudargumentet i mitt resonemang om behovet av en progressiv nationalism.

Parallellt med den globala maktförskjutningen handlade det också om ett *ideologiskt skifte*, även det transnationellt. Trygghet och tillväxt kunde under efterkrigstidens första årtionden ses som ömsesidigt stöttande i en blandekonomisk ordning. Nu fick i stället en annan produktionsordning, styrd av det rörliga finanskapitalets utpressningsmakt, och en starkt restriktiv syn på statens roll – marknadsfundamentalismens tidsanda – under en lång tid förstärka varandra.

Skiftena i maktordningen och tidsandan var alltså i sina grova drag transnationella. Återstår att närmare söka orsakerna till de svenska särdragen.

Två kompromisser – de sociala kontraktens betydelse

Den svenska "historiska kompromissen" mellan arbete och kapital, som brukar förknippas med Saltsjöbadsavtalet 1938, vilade på föreställningen att trygghet och tillväxt kunde göras ömsesidigt förstärkande. Trygghetsanordningarna mildrade kapitalismens destruktiva sida, samtidigt som tillväxten möjliggjorde en fortsatt utbyggnad av välfärdspolitiken. Den fulla sysselsättningen och arbetsrätten gjorde att de fackliga organisationerna kunde bejaka teknisk utveckling och strukturomvandling.

Sett i det maktpolitiska perspektivet kännetecknades de första trettio åren efter andra världskriget av två stora kompromisser. Den ena gällde hanteringen av spänningsförhållandet mellan kapitalägarnas makt och demokratin. Under de första trettio åren efter krigsslutet drevs inte den motsättningen till sin spets. Tillväxten var hög, arbetslösheten hölls nere, löner och kapitalavkastning höll jämna steg. Välfärdssystemen byggdes ut. Ojämlikheten ökade inte, nästan alla fick det bättre. Ramverket var reglerade valutor, begränsad frihandel och starka nationalstater.

Den andra kompromissen gällde makten i arbetslivet. Det fanns under det första efterkrigsskedet särskilt i Västeuropa relativt starka fackliga rörelser med förmåga både att vid behov skapa rejäla störningar i produktionen och att, när en kompromiss var nådd, sluta avtal om arbetsfred. Och produktionen var då i huvudsak nationellt organiserad, till skillnad från dagens transnationella varu- och värdekedjor.

Den ordning som rådde under de första trettio åren var alltså – med Polanyis ord – en form av ”inbäddad” kapitalism. För den enskilde medborgaren förde kapitalismens dynamik ofta med sig påtvingade uppbrott: att flytta eller att byta yrke och livsbana. Välfärdspolitiken svarade mot behovet att skapa trygghet i omställningen. Att reglera kapitalismens destruktiva sidor var möjligt inom nationalstatens ram, det visade utvecklingen under dessa tre årtionden. Verktynen låg i statens hand: skatter och statsutgifter, räntenivå och penningmängd, skola, arbetsmarknadsutbildning, bostadsbyggande och allmän investeringsnivå. Sverige utvecklade så småningom den här ordningen ovanligt långt och länge med betydande framgång. Med uttrycket ”vingarnas trygghet”, fångade LO-ekonomen **Gösta Rehn** den vägledande idén i den svenska modellen, där omställningsförmåga kombinerades med gemensamma nationella trygghetsanordningar.

Under senare delen av 1970-talet började denna växelverkan vackla. Den svenska modellen började pekas ut som problematisk, snarare än som en väg att följa eller inspireras av. På 1980-talet togs de första stegen mot en ny hållning. En socialdemokratisk regering avreglerade kredit- och valutamarknaderna åren 1985–87.

Omläggningen drevs fram av en liten krets ekonom-teknokrater inom Riksbanken och Finansdepartementet, helt utan någon demokratisk process.

Globaliseringen utmanar det nationella

För att resonera om det gemensamma skiftet och de enskilda ländernas handlingsmöjligheter – inte minst de svenska särdragen – behöver vi redskap att förstå globaliseringens inverkan på nationalstaten. Globalisering är ett vagt begrepp. Hyperglobalister har länge hävdat att vi lever i en ny och annorlunda världsekonomi, där gränser och nationella särdrag alltmer suddas ut. Skeptiker har invänt att förändringarna förstorats upp i syfte att främja en nyliberal politikomläggning. Vem har ”rätt”?

Det går inte att mäta globaliseringen. Det går inte heller att förstå hur den inverkar på det nationella handlingsutrymmet om man inte har en teori om *på vilket sätt* denna inverkan i så fall tänks äga rum. Det är lätt att se att enkel föreställning om en direkt länk leder vilse. Vi kan se hur samma globalisering får olika *inverkan* i olika länder, bland annat beroende på landets position i det större ekonomiska systemet. Omvärldsförändringarna *förmedlas* också genom en nationell samhällsordning och en kultur som har historiska rötter. Och de *formas* av vårt handlande, här och nu. Globaliseringen är inget påhitt men heller ingen opåverkbar yttre kraft, som vi undergivet har att rätta oss efter.

Stora regimförändringar, som det tidiga 70-talets sammanbrott för Bretton Woods-systemet för fasta valutakurser, får återverkningar i alla länder men på olika sätt. Förändringarna har sedan hanterats mer eller mindre framgångsrikt. Under den svenska modellens höjdpunkt på 1960-talet kunde vår samhällsordning, som förenade trygghet med omställningsförmåga, samspela påfallande väl med omgivningens krav. Andra perioder, som sent 70-tal och åren kring 1990, har omvärldsförändringar växelverkat med svenska missgrepp och felbedömningar. De svenska särdragen under skiftet åren 1978–95 kan – tänker jag så här i efterhand – ses som kopplade till tre särskilda omständigheter.

Det första skapades av vårt lands beroende av framgångsrika avancerade och exportinriktade industriföretag. Globaliseringen fick den vägen ett påfallande starkt genomslag även i maktförhållandena på arbetsmarknaden. De exportinriktade industriföretagen inom papper, stål och verkstad gick på 1980-talet i bräsch för en mer militant arbetsgivarhållning. De lyckades splittra den länge

ovanligt sammanhållna svenska fackföreningsrörelsen. Samförståndsordningen på arbetsmarknaden hade börjat betraktas som en hämsko i stället för ett styrkebälte. Arbetsgivarna sade upp samförståndskontraktet.

Det andra särdraget var vårt lands hantering av den ovanligt djupa ekonomiska svackan på 70-talet, som kom att följas av 80-talets inflationsbrasa och valutakris. Den ekonomiska nedgången under 70-talet betraktades länge – även av den borgerliga regering som hade tillträtt efter valet 1976 – som en konjunktursvacka som borde mötas med överbrygningspolitik och statliga investeringar, i stället för att man såg att det rörde sig om en djupgående strukturkris. Keynesianismen, som ville bemöta konjunkturbedgångar med expansion för att klara jobben, kom i vanrykte, särskilt i Sverige.

Det tredje särdraget, slutligen, var en osedvanligt naiv acceptans av de nya ekonomisk-politiska tongångarna, en perspektivlöshet som förstärktes av att vårt lands beslutsfattare och intellektuella sällan läser tyska eller franska. Den anglosaxiska formen av nyliberalism blev ensamhärskande. Vårt lands och våra ekonomers dogmatiskt marknadsliberala syn på den ekonomiska politiken får fortfarande genomslag i Sveriges restriktiva hållning till EU:s investeringsprogram och motståndet mot att finansiera detta.

Det finns behov av en djupare förståelse av samspelet mellan strukturella förändringar och aktörers handlande. Det finns inga aktörer som kan handla fritt från omvärldens förändring. Och det finns inga strukturella förändringar (typ: globaliseringen) som inte påverkas av aktörers handlande. Utvecklingen är aldrig förutbestämd, det är det enda man säkert kan konstatera. Tvärtom, den upphör aldrig att överraska.

Nutida globaliseringsforskning lyfter i växande utsträckning fram betydelsen av våra *föreställningar* om vad globaliseringen innebär och kräver. De senare årtiondenas gemensamma neddragning av välfärdssystemen behöver inte ha varit påtvingad utifrån. Själva föreställningen att globaliseringen krävde sänkta skatter och nedbantad välfärd räckte lång väg, i synnerhet när den kom att framföras av ledande och ”moderna” socialdemokrater som Tony Blair. Vad Blair uttrycker med sitt resonemang om

årstidernas växlingar är inget annat än en nonchalant nedvärdering av demokratin och ”vanligt folk”. *Anywheres* tyckte sig veta bättre, precis som Goodhart skriver i sin bok *The Road to Somewhere*. De genomförde en utveckling som gynnade deras egna intressen. *Somewheres* hade goda skäl att känna sig överkörda.

Ett svenskt avregleringsbeslut

Rådighet över räntan och stabila valutakurser ansågs länge avgörande för ett lands förutsättningar att föra en självständig ekonomisk politik. Ett avgörande steg mot en världsordning där kapitalets intressen gjordes överordnade, togs på 1980-talet genom avvecklingen av valuta- och kapitalregleringarna. När dessa ekonomisk-politiska verktyg drogs undan, ändrades maktförhållandena på ett avgörande sätt. Det är värt att granska hur den processen såg ut för svensk del.

I en nyligen utgiven bok *Efter coronan – svensk modell i kris* ägnar sig **Ulf Dahlsten** åt att granska ”paradigmskiftet” under 1980-talet från vad han beskriver som en övertro på staten till en lika ensidig övertro på marknaden. ”Det riktigt stora misstaget”, skriver han, ”var avvecklingen av kredit- och valutareglerna åren 1985-87”. Som statssekreterare hos Olof Palme under dennes sista år i livet hade Dahlsten djup insyn i den beslutsprocessen.

Hur togs då det svenska beslutet att avreglera kapitalmarknaderna, ett beslut som skulle få så långtgående konsekvenser? Den bild Dahlsten ger stämmer väl med hur dåvarande finansministern **Kjell-Olof Feldt** beskriver beslutsprocessen i sin memoarbok *Alla dessa dagar*. Palme sitter under föredragningen tyst och tittar ner i bordet. Kroppsspråket blir enligt Feldt alltmer avståndstagande. Han väntar sig ett nej. Vid föredragningens slut säger Palme ”gör som ni vill jag begriper ändå ingenting”.

I sin bok fortsätter **Dahlsten** med att berätta att han efter föredragningen frågar Palme hur denne kunde släppa igenom ett förslag som helt saknade konsekvensanalyser. ”Annars hade jag fått se mig om efter en ny finansminister”, blir Palmes svar. Feldts statssekreterare **Erik Åsbrink**, som vid den här tidpunkten också var ordförande i riksbanksfullmäktige, medger enligt Dahlsten långt

senare att det var en avsiktlig kupp. Riksbanksledningen ansåg inte de demokratiska organen tillräckligt kompetenta att bedöma de här komplicerade frågorna.

”Jag har aldrig känt mig så ensam som inför det här beslutet”, fortsätter Feldt i sin bok. ”Den ensamheten var i så fall självvald”, replikerar **Ingvar Carlsson**, vice statsminister vid den här tiden. Politikomläggningen borde, hävdar Carlsson med sin intuitiva folkrörelseförankring, ha förts ut i en bred folkbildande debatt i partiet och samhället.

De tidskrävande konsekvensanalyserna hoppade alltså riksbanksledningen över. Och den folkliga klokskapen ställdes åt sidan. När konsekvenserna började synas – en väldig kreditexpansion, stigande inflationstryck, 1990–92 års ekonomiska och politiska kris – blev det tydligt, fortsätter Dahlsten, att inkompetensen hade funnits på den motsatta sidan.

Övergången till en överstark kapitalism skedde genom en successiv förändring av finansmarknaderna och en lång kedja av marknadsvänliga avregleringsbeslut. Poängen med att återberätta historien om det här enskilda beslutet är att den tydliggör aktörernas betydelse. Ingenting är förutbestämt. Ideologisk dogmatism och teknokratisk hybris lyckades den här gången avsiktligt ställa demokratin, representerad av en skarpsynt men trött och stressad statsminister, åt sidan.

Jag vill för egen del göra två kritiska anteckningar i marginalen till Dahlstens berättelse. Den första gäller hans användning av beteckningen ”misstag”. Jag menar att tillbakarullningen av staten måste förstås som ett medvetet och djupgående ideologiskt skifte, en avsiktlig inskränkning av statens styrande roll. Min andra marginalanteckning kommer när Dahlsten beskriver omläggningen som en förskjutning ”till marknaden”. Jag ser den i stället som en avgörande förstärkning av kapitalets maktresurser. Marknaden är inte en maktordning, men det är kapitalismen. Det var i de här processerna som asymmetrin i vår tids maktordning skapades.

Men jag instämmer fullt ut i vad Dahlsten skriver om avregleringarnas långtgående inverkan på samhällsutvecklingen. Genom omläggningen fick kapitalet en utpressningssituation mot demokratin och de organiserade löntagarintressena.

Efter samförståndsepoken under de första årtiondena efter andra världskriget, blossade kampen mellan kapitalism och demokrati upp igen under århundradets senare del. Först var det kapitalismen som ganska oväntat kom under attack, både som maktordning och tidsanda. Även det skiftet är lärorikt.

Studentrevolter, strejker och kolonial frigörelse

Under 1960- och 1970-talen bröt en kort men häftig vänstervåg igenom både i västvärlden och i syd. Västvärldens vänstervåg åren 1965–75 var förknippad med vilda strejker, studentrevolter, motstånd mot Vietnamkriget och anti-auktoritära strömningar i kulturlivet. Men den mest hotfulla utmaningen mot äganderättens överordnade värde och kapitalismens maktordning under 1970-talet var inte den franska strejkvågen eller det svenska löntagarfondsfröslaget.

Den fundamentala kritiken mot den rådande ekonomiska världsordningen formulerades av befrielseörelserna i syd. Folkligt stödda ledare i de före detta kolonierna hävdade nationalstatens rätt att styra över landets naturresurser och att skydda och subventionera sin framväxande industri. En våg av nationaliseringar drog fram. Befrielseörelserna uttryckte ett folkligt och nationellt uppror mot imperialismen. 1960- och 1970-talen kom att bli kulmen på hundra års antikolonial frigörelsekamp.

Befrielseörelserna i syd tog västvärldens retorik om människors lika värde på allvar, skriver på 2000-talet den kanadensiske samtids-historikern **Quinn Slobodian**. De befriade ländernas ledare lyfte demokratis och keynesianismens ledstjärnor till världsnivå. De reste krav på en ny ekonomisk världsordning. FN-institutionerna borde göras om efter principen ett land en röst, världsekonomin reglering borde sikta till global omfördelning, länderna borde ges rätt att återta sina bortrövade naturtillgångar – så löd budskapet.

Befrielseörelserna krävde alltså inte bara nationell självständighet. De stod för en annorlunda styrning av världsekonomin. Det var i kampen mot dessa idéer som nyliberalismen i stället blev hegemonisk. Vi fick uppleva ett nytt skede längs

konfliktlinjen mellan kapitalism och demokrati. I efterhand kan vi se att dessa årtionden också var ett skede då kapitalmaktens ideologiska motoffensiv mot demokratiska regleringar i ekonomin byggdes upp, länge utanför samhällsdebattens ljuskägla. Demokratin fick stryka på foten. Rättesnöret en man/kvinna = en röst bannlystes i ekonomin.

Det är spännande att i efterhand se hur den västliga vänstervågen alltså hade en samtida motsvarighet i avkoloniserings nationella frigörelsevåg i syd. De inträffade vid samma tid och uppvisade samma grundläggande färdriktning: *mot* patriarkala och auktoritära maktförhållanden, *för* en utjämning av inkomster och makt. I nord utmanades den välfärdsstatliga samverkansideologin av protesttåg och vilda strejker. I syd svepte samtidigt en våg av nationaliseringar fram; sjuttionio amerikanska företag i utlandet exproprierades åren 1967–71, femtiosju ytterligare åren 1972–73.

Sjuttioalets globala vänstervåg var häftig – men kort. Från ca 1980 inleddes i stället nyliberalismens epok och den långa högervågen. Låt oss övergå dit, fortfarande med tyngdpunkt på avvägningen mellan kapitalism och demokrati samt förhållandet mellan nationell och transnationell reglering. Vi ska sedan bekanta oss med några förespråkare för en ”liberal” nationalism.

En ny tidsanda växer fram

Det ideologiska skiftet till en samhällsåskådning som så småningom skulle kallas nyliberalism, och som när tiden var mogen skulle få genomslag i hela västvärlden, hade djupa rötter. Jag ska här främst fokusera på den tyska delen av rotsystemet. Min berättelse börjar alltså i tyskt 1930-tal.

Några ekonomer och jurister vid universitetet i Freiburg lade den idépolitiska grunden till denna tankeriktning. De definierade sig i opposition mot det som vid den här tiden brukade kallas neoklassiskt ekonomiskt-politiskt tänkande. De skulle så småningom kalla sig *ordoliberaler*. De tog avstånd från de klassiska liberalernas föreställningar om den naturliga och självreglerande marknaden. Marknader uppkom inte av sig själva; de behövde skapas, vidmakthållas och befästas. För att bekämpa mellankrigstidens starka tyska kartellbildningar krävdes en stark statsmakt med uppgift att skapa konkurrens på marknader.

Ordoliberalerna ville rättsligt lägga fast en kapitalstyrd maktordning. Det är denna tankeskola, sorgligt obeaktad i Sverige, som från 1990-talet och framåt förmått omvandla sig till en nationellt förankrad globalism. Det är ordoglobalisterna och den kulturkonservativa högern, inte de extrema marknadsliberalerna, som i vår tid i växande omfattning börjat samverka med högerpopulistiska partier. Marknadsfundamentalisterna väljer i stället att ta strid mot populisterna; det är ingen tillfällighet att det är Annie Lööf, den svenska marknadsliberalismens banerförare, som vägrar samarbeta med SD.

När den nya riktningens liberaler samlades 1937 på *Colloque Lippmann* definierade de sig själva som *nyliberaler*. Den nya idériktningen lanserades med full ideologisk kraft några år senare av **F. A. Hayek** i boken *Vägen till trälldom*, vilken som nämnts kom ut 1944. Tankarna utvecklades vidare inom Mont Pèlerin-sällskapet, MPS, som Hayek grundade 1947.

Till kapitalets försvar

Det gick tidigt att urskilja två riktningar inom det som skulle bli den nyliberala skolan. Den anglosaxiska ville främst se långtgående inskränkningar i statens roll. Det var den riktningens synsätt som

Margaret Thatcher tillspetsat uttryckte med sin proklamation "there is no such thing as Society". De tyska ordoliberalerna skulle ha vänt sig i sina gravar om de hört. De motsatte sig visserligen, även de, statlig fördelnings- och konjunkturpolitik. Men enligt ordoliberalerna var det statens uppgift att etablera och reglera marknader. De ville ha en stark och oberoende konkurrensordning, övervakad av en konkurrensmyndighet och en självständig riksbank.

Under de första trettio åren efter andra världskriget stod de nyliberala idéerna i keynesianismens skugga, men deras tid skulle komma. Ett globalt rättsligt skydd för kapitalets rörlighet och investerarnas rättigheter (först genom GATT, senare genom världshandelsorganisationen WTO) byggdes steg för steg upp. Uppgiften var inte bara frihandel. Den var att skydda privata investeringar mot regeringsingripanden.

Det var främst ordoliberalerna som formade riktlinjerna för det som på 2000-talet skulle bli EU:s och eurozonens dogmatiska åtstramningspolitik, starkt pådriven av Wolfgang Schäuble, då finansminister i Tyskland. Och det var ordoliberalerna som förmådde "globalisera" nyliberalismen. "Ordoglobalisterna" var Slobodians benämning på den nya grupperingen.

Ordoglobalisterna var främst jurister. Deras rättighetsbegrepp handlade om att skydda kapitalets rättigheter, nu genom en global reglering. Kapitalets rätt till skydd mot demokratin konstruerades juridiskt som en motsvarighet till de mänskliga rättigheterna.

Efter det kalla krigets slut 1989 såg ledande röster inom Mont Pèlerin-sällskapet nya hot. "Socialismen är död men inte statismen", ljöd deras varnande ord. "Grön socialism" utgjorde ett hot, folkliga krav på utgiftsökningar till välfärden ett annat. Tendenser till centralisering och harmonisering av arbetsvillkor i Europa oroade också. Nya verkkningsmedel behövde skapas för att säkerställa en "libertär", högerliberal politik.

Även en kritiker av den nyliberala skolan, som undertecknad, måste imponeras av den vitalitet varmed ledande nyliberaler under efterkrigstidens snart åttio årtionden har fortsatt att utveckla de nyliberala idéerna till ganska märkliga höjder.

Två kompletterande verktyg till kapitalets värn lyftes nu fram: *Demos Veto* och *Demos Exit*. Krav på godkännande genom folk-

omröstning hade på sina håll visat sig vara ett effektivt sätt att lägga in veto mot höjda utgifter och skatter. Folkomröstningar kunde uppmuntra till skatterevolter. En av de ledande teoretikerna var *public choice*-ekonomen **James Buchanan**.

De nyliberala tänkarnas idéer stämde väl med det överstarka kapitalets intressen. En ledande dogm var äganderättens överhet över demokratin. Och de idépolitiska framstegen, sett ur det nyliberala perspektivet, stannade inte vid 1980-talets landvinningar.

En stark stat eller en anarkistisk kapitalism

Public choice-skolan hade under 1960- och 1970-talen framgångsrikt underminerat föreställningen att politikernas handlande styrdes av allmänintresset. Buchanan förutsatte i stället att politiker strävade efter att befästa sin egen makt genom att utsträcka växande privilegier till sina anhängare, vilket ofelbart skulle skapa kris i statens finanser och skuldsättning av kommande generationer.

Buchanans recept mot demokratin inflytande på den ekonomiska politiken hade i första hand varit bindande restriktioner för att tvinga fram åtstramningspolitik. På 90-talet började han dock alltmer intressera sig för konkurrens mellan regeringar som bromsande kraft mot demokratin.

Idén var alltså att i växande utsträckning skapa utrymme för *exit* – marknadens kraftfulla verktyg – inom politiken. Den kollektiva formen för sådan exit var att stater eller regioner fick rätt till utträde och frihet att ”skapa möjligheter för individer och grupper att etablera politiska enheter utom räckhåll för den existerande federala regeringen”.

Vi ska strax se hur Yael Tamir beskriver sina farhågor för att globaliseringens vinnare ska överge sina mindre gynnsamt lottade landsmän. Denna utveckling, som Tamir ser som hotfull, är hos Buchanan i stället både sannolik och önskvärd. Tamir och Buchanan ser båda framför sig en möjlig utveckling som inskränker nationalstatens handlingsutrymme. Men de tolkar den med motsatta förtecken. *Competitive federalism*, kallar Buchanan företeelsen. Med tillfredsställelse framhåller han att en sådan konkurrens mellan regeringar, där de välbeställda medborgarna ges möjlighet att rösta med fötterna, är en naturlig motsvarighet till de virtuella

marknadernas sekundsnabba värdeöverföringar och CNN:s gränsöverskridande nyhetsflöde.

Den traditionella nationalstaten är på väg att bli alltmer föråldrad, instämmer **Huerta de Soto**, spansk politisk filosof och ekonom, en av de ledande inom MPS på 2000-talet. Med hjälp av en politisk process som bygger på en kombination av direktdemokrati och effektiv utträdesrätt kan det 21:a århundradet komma att forma en helt annan världsordning, förutslickar de Soto hoppfullt.

Yael Tamir beskriver, som vi snart ska se, en ”libertär världsmarknad”, där den nationella sammanhållningen bryts upp, som en hotande polarisering och sönderfallsprocess. Men anarkokapitalister framställer alltså i stället denna libertära världsmarknad som en önskvärd och smått utopisk frihetsvision.

de Soto presenterar sig uttryckligt som anhängare av ”anarkokapitalism”. Vid MPS möte i Santiago år 2000 deklarerar han en instrumentell syn på demokratin. ”Målet är en fri världsmarknad, inte demokrati i sig”, framhåller han. Den mest perfekta ”demokratin” för det 21:a århundradet, säger de Soto, är den som skapas i en process styrd av privat äganderätt och en anarkistisk fri marknad. Han avslutar med att sätta begreppet demokrati inom citationstecken.

de Sotos plädering för en ultraliberal världsekonomi belyser att en sådan mycket väl kan samexistera med en nationell populism. Grundläggande för ordoliberalernas syn på en avkoloniserad värld är föreställningen om en dubbel världsordning. Man särskiljer då den ekonomiska sfären från den (i bred mening) kulturella. Nationella särdrag och symboler får gärna finnas kvar.

I denna tilltänkta världsordning kan högnationalismens ledande idé om nationella brödraskap förenas med äganderättens transnationella dominans. Nationalstaten bevaras och utvecklas på kulturell nivå. Den ska värna nationens ”etniska” kärna. Den ekonomiska sfären däremot regleras av en fördragsbaserad ordning som garanterar kapitalets fria rörlighet och investerarnas rättigheter. Där gäller en författning som hindrar staten att ingripa reglerande i ekonomin. Verktögen finns i de internationella handelsfördragen.

Det är som sagt märkliga höjder som nyliberalismen arbetar sig upp till.

Globaliseringens förlorare

Jag har redan flera gånger knutit an till Financial Times-journalisten David Goodharts bok *The Road to Somewhere*. Det som väcker mitt intresse är hur han beskriver en nutida uppdelning på två samhällsgrupper med olika erfarenheter och därför olika syn på samhället och på globaliseringens inverkan. Hans beskrivning är starkt brittiskt färgad men det är lätt att se paralleller till vårt eget land.

En typisk *anywhere* eller *varsomhelstare* är enligt Goodhart högskoleutbildad och har en liberal grundhållning. Han/hon är geografiskt rörlig, har ofta gett sig i väg hemifrån till ett universitet med campusboende, får efter examen ett ”professionellt” jobb och återvänder i regel inte till hemorten när studietiden är över.

Varsomhelstaren välkomnar förändring. Han/hon uttrycker ingen nostalgisk längtan efter ett förlorat fosterland. Varsomhelstaren röstar främst med progressiva partier (i England Labour, Liberaldemokraterna och de Gröna), har jämlikhetsvärderingar med inriktning på lika möjligheter och omfattar en individualistisk och internationalistisk grundhållning. En varsomhelstares inkomster ligger vanligen något över snittet.

En typisk *somewhere* eller *någonstansare* har däremot i regel inte gått vidare till högre utbildning. Han eller hon hamnar i regel i någon av de tre lägre fjärdedelarna av inkomstligan. Någonstansaren stannar helst på sin hemort och välkomnar inte förändring. Globaliseringen ser hen mer som ett problem än som en möjlighet. Om någonstansaren tillhör den äldre generationen kan hen mycket väl ha en nostalgisk längtan efter gångna tider.

Fram till för 30–40 år sedan var någonstansarnas samhällsuppfattning dominerande; varsomhelstarna var en liten avgränsad elitgrupp. Numera uppgår enligt Goodharts beräkningar varsomhelstarna till 20–25 procent av befolkningen medan någonstansarna utgör ca 50 procent.

Varsomhelstare dominerar i dag helt kretsen av beslutsfattare och opinionsbildare. De känner sig ofta ha ett särskilt ansvar för samhället och kan inte enkelt placeras på en punkt utefter den traditionella höger-vänster-skalan. Man kan i stället bland varsomhelstarna urskilja en vänsterfraktion som främst

är verksamma inom vårddyrken eller media och kultur och en högerfraktion, främst verksamma inom affärsvärlden, i finansväsendet eller på traditionella juristjobb som bokföreläsare, revisorer och advokater.

Varsomhelstare har alltså funnits tidigare men då inte utgjort en så här stor grupp. Bakom gruppens tillväxt ligger den väldiga ökningen av den högre utbildningen. De har också fått nya möjligheter genom sin rörlighet. De upplever att globaliseringen varit en gynnsam utveckling.

Någonstansarna däremot – yrkesarbetare som snickare, butiksanställd, elektriker, undersköterska, pappersarbetare – har förlorat yrkesstatus. De misstror eliternas marknadsbaserade budskap. Samhällsutvecklingen gynnar inte längre alla. Någonstansarna upplever att det sociala kontraktet har försvagats.

Detta är förskjutningar som pågår under ytan i det brittiska samhället, skriver Goodhart. Problemet är att varsomhelstare har för stark röst och intar en alltför arrogant hållning – ”teknokratisk självöverskattning”. Han efterlyser en mindre tvärsäker hållning från varsomhelsarnas sida. EU är i särklass mest styrt av varsomhelstare, tillfogar han.

Goodharts bok är en journalistisk frihandsteckning men en begåvad sådan. Sprängkraften ligger i hur olika de båda grupperna ser på globaliseringen. Jag känner till stor del igen mina egna funderingar i Goodharts resonemang. Det är lätt att hålla med honom om att vad som krävs är en ansvarsfull eller klok reglering av globaliseringen. Ett omfattande nationellt handlingsutrymme måste bevaras. Låt länder ha olika system för välfärden, arbetsmarknaden och skatterna, manar han. Ta till internationella regleringar bara när det är nödvändigt.

Det nationella som motkraft

Över alltså till att diskutera förutsättningarna för en progressiv nationalism. För att rädda demokratin är det, tänker jag, hög tid att återuppväcka den stolta och framåtblickande nationalstaten. Därför är det viktigt att skilja mellan två sorters nationalism.

Den nationalism som mest uppmärksammas i dag har auktoritära drag och kopplar till populism. Folket är i fara, signalerar den, det riskerar att förrådas av en liberal, globaliserad elit. Det är det synsätt som Mattias Karlsson uttrycker när han talar om en ”kamp på liv och död”. Det är en nationalism byggd på rädsla och repression; ett tillbakablickande synsätt som går igen i olika nationella varianter av högerpopulism mede var sin form av ”gyllene år”.

Jag vill i den här essän lyfta fram en annan form av nationalism. Den är inte lika högljudd. Den grundas på tillit och gemenskap. Den riktar sig framåt. Den bejakar människans frigörelse och en nationell självkänsla. Det är mot den jag vill rikta sökarljuset i den här essäns fortsättning.

Liberal nationalism

I antologin *Liberal Nationalism and its Critics* granskar **Gina Gustavsson**, statsvetare i Uppsala, och **David Miller**, politisk teoretiker i Oxford, ihop med kollegor förhållandet mellan nationalism och liberalism. De ger samtidigt läsaren nyttiga fakta om nationalismens gensvar i olika befolkningsgrupper och hur synsättet förändrats över tid.

Inledningsvis konstaterar de båda forskarna att vår upplevelse av samhörighet med det egna landet ingalunda har försvagats under de senaste årtiondena; den är tvärtom påfallande stabil, trots ”globaliseringen”. Andelen som upplever mycket eller ganska stark samhörighet med den egna nationen ligger i Sverige liksom i länder i vår närhet mellan 80 och 90 procent. När de tillfrågade får välja mellan att se sig främst som världsmedborgare eller som medborgare i det egna landet skiljer de nordiska länderna ut sig med särskilt stark övervikt, ca 80 procent ja-svar, för att sätta det nationella medborgarskapet främst.

De båda forskarna punkterar ett antal myter. Nationalismen är inte en relik från gamla tider. Den hänger inte heller samman med

en högerposition på den traditionella höger-vänster-linjen. Och det stämmer inte att koppla nationalism till dem som brukar påstås utgöra globaliseringens förlorare eller att lite fördomsfullt koppla en nationalistisk hållning till låg utbildningsnivå. Nationalism är en utbredd och stabil grundhållning hos större delen av befolkningen. Det finns enligt Gustavsson och Miller inget stöd för att den skulle bädda för eller samvariera med auktoritära synsätt.

Vad är det då som kännetecknar en *liberal* nationalism? Ett fruktbart sätt att nalkas den frågan är enligt Gustavsson och Miller att fråga sig vilka delar av den nationella identiteten som är möjliga för nyanlända att tillägna sig utan att göra våld på sina tidigare tillhörigheter och grundvärden. Den avgörande inriktningen för en liberal form av nationalism bör enligt Gustavsson och Miller vara att utveckla en ”öppen” kulturbaserad nationalism som skapar en tillräckligt stark känsla av gemensam identitet för att bära upp demokrati och social rättvisa, utan att utestänga minoriteter, i synnerhet invandrare, vilkas rötter kan vara annorlunda än den nationella majoritetens.

Bokens omslag avbildar ett mångfärgat flätat rep. Det består av många trådar och ingen av dessa sträcker sig genom hela repets längd. Metaforens budskap är: inte för tjock, inte för tunn. Inte så enfärgad och tjock att den skapar utestängning och fientlighet. Inte så tunn att den saknar bärkraft.

Så långt är jag med. Gustavsson och Miller utvecklar på ett intressant sätt hur liberala värden som tolerans och respekt kan förenas med en ”kulturell” nationalism. Men de ställer inte den motsatta frågan: vilken form av liberalism är förenlig med en progressiv form av nationalism?

En enkel men grundläggande start kunde varit att skilja mellan ekonomisk och social liberalism. En långtgående ekonomisk liberalism med fria kapitalrörelser och hyperglobalisering riskerar, vill jag påstå, att suddas ut den nationella särprägel och undergräva medborgarnas ömsesidiga tillit. En socialliberal välfärdsstat kan däremot upprätthålla en nationell särprägel och samtidigt alstra den samhörighet som krävs för att gemensamt finansiera en långtgående sådan ordning.

Gustavssons och Millers plädering för en liberal nationalism

är både angelägen och sympatisk. Men jag letar förgäves efter intressekonflikterna och de sociala klyftorna. Jag saknar ett resonemang om förhållandet mellan globalisering och nationalism, ett förhållningssätt till kapitalismen i dess nutida form.

Låt oss gå vidare till en brittisk-israelisk tänkare med socialdemokratisk bakgrund.

Yael Tamir – en nationalist träder fram

En forskare och samhällsdebattör som vågar träda fram och säga: ”jag är nationalist”, och som kombinerar den hållningen med kritik av samhällets maktordning, är **Yael Tamir**, filosof i Oxford och tidigare israelisk Labour-politiker. Hennes viktigaste budskap handlar om kapitalismen och om vår syn på frihet. I boken *Why Nationalism* hävdar Tamir att globaliseringens arkitekter missförstått frihetens innebörd. De har gett det frihetliga en individuell och materiell innebörd som främst gynnar kapitalintressena.

Tamir vägleds i stället av ett frihetsbegrepp som går längre än till friheten att röra sig över gränser och handla fritt. Ledstjärnan bör, hävdar hon, vara en ordning som bygger på respekt och värdighet för dem som dagens globalisering kör över och lämnar vid sidan av vägen. Verklig frihet, skriver Tamir, handlar inte om marknadsfrihet utan om individernas rätt att råda över sina liv. Det handlar om friheten att göra meningsfulla val och leva produktivt.

Skillnaden mellan pluralism och chauvinism, fortsätter Tamir, ligger i hur man beskriver och bemöter andra nationer eller etniska minoriteter. *Polycentrisk* nationalism respekterar ”den andre” och ser varje annan nation som ett välkommet tillskott, som berikar en gemensam civilisation. *Etnocentrisk* nationalism däremot betraktar den egna nationen som överlägsen andra och eftersträvar dominans i stället för jämbördig samexistens.

Tamir bejakar alltså nationalismen. Historien visar oss, skriver hon, att ett rationellt egenintresse byggt på nyttokalkylen inte räcker som kompass för det mänskliga handlandet och samhällenas formering. Gruppidentiteten är nödvändig för att ge den mänskliga tillvaron mening. Den skapas genom våra upplevelser av gemenskap och sammanhang, tillit och ansvar. I den processen ingår ofrånkomligen att bygga upp en positiv självkänsla genom att

göra jämförelser där den egna gruppen förknippas med mer positiva egenskaper och handlingar. Gruppernas verklighetsbild präglas i den processen. Man minns den egna gruppens goda handlingar medan man tenderar att förtränga mer negativt präglade minnesbilder. Kolonialismens och slaveriets historia överflödar av exempel.

Nationalismen uppfattas ofta som tillbakablickande, fortsätter Tamir. Men när man studerar nationalismens historia slås man i stället av dess moderniserande kraft. Det sena 1800-talet och tidiga 1900-talets nationella uppvaknande stod i samklang med framåtskridandet. Tamir knyter här an till den kände historikern **Eric Hobsbawm**, som i sin bok om nationalismen skriver att den moderna nationalismens grunddrag just är dess modernitet.

Det är alltså ett missförstånd att uppfatta nationalismen som gammalmodig och reaktionär. Den bygger på en historisk grund men söker handlingsvägar för framtiden. Den kan – men behöver inte – välja självhjävdelsens och våldets väg. Högnationalisternas attacker mot yttrandefriheten, facket och rättssystemet utgör skrämmande angrepp på demokratin. Men det finns också enligt Tamir en positiv och nödvändig nationalism. I dag måste vi rädda nationalismen från fascisterna.

Tamir beskriver nationalismen som en vägröjare för demokratin. Nationalism var den form i vilken demokratin trädde in i historien, skriver hon, ”... inbäddad i nationalstaten som fjärilen i sin puppa”. Och det är fortfarande nationalstaten som ger demokratin dess tillhörigheter och avgränsningar. Öppna gränser – internationalistens önskedröm – är en självmotsägelse; en stat utan gränser kan inte göras vare sig rättvis eller demokratisk.

När kan då en nödvändig positiv självkänsla slå över i förakt, diskriminering, hat och krig? Var går gränsen? Socialpsykologin visar enligt Tamir att när medlemskapet i en grupp, och den självkänsla som det ger, övergår i ovilja och fiendskap mot den motstående gruppen, kan detta i regel föras tillbaka på två upplevelser av orättvisor: över hur beslut tas och över hur tillgångar fördelas. Historien lär oss alltså att det är motsättningar kring fördelning av resurser, samt orättvisor i hur beslut tas och konflikter hanteras, som skapar den tankemässiga och emotionella grunden för hat och konflikt mellan grupper.

Framför allt utgår Tamir, till skillnad från Gustavsson och Miller, från insikten att det liberala globaliseringsargumentet är klassbaserat. Globaliseringens förlorare blir alltmer utsatta och sårbara; arbetar- och medelklass sjunker tillbaka och ser sin framtid allt mer osäker. Elitgrupperna däremot gynnas – antingen de röstar vänster eller höger. Retoriken kring globaliseringen vill få oss att tro att den gamla konfliktlinjen förlorat sin roll. Men vi lever enligt Tamir i ett skede av sjunkande social tillit och ett eroderande progressivt-liberalt ledarskap.

De utsattas nationalism bör enligt Tamir uppfattas som en revolt mot de globala eliternas förräderi. De utsatta åberopar nationella överväganden och känslor för att övertyga eliterna om att de ska återvända från sin globala resa och sätta hemlandet främst. Eftersom de utsatta inte innehar ett eget territorium, definierar de sig i form av en etnisk opposition till andra. Därifrån är steget inte långt till en aggressiv, främlingsfientlig nationalism.

Men lika mycket som den främlingsfientliga hållningen – den som uttrycks av Mattias Karlsson i citatet i den här essäns början – är icke önskvärd, lika moraliskt rimlig är enligt Tamir de utsattas protest. De finner det orättvist att makthavare, som utnyttjar naturresurser och underbetalda arbetare i andra delar av världen, tillåts presentera sig själva som goda internationalister medan de som söker försvara sina jobb och sin framtid hemma framställs som moraliskt trångsynta. Globaliseringens förlorare kräver att bli tagna på allvar, de vill inte bli avfärdade som populisterna och reaktionärer.

Det är lätt att se att Tamirs resonemang ligger nära Goodharts. Den grupp som Tamir kallar ”de utsatta” eller ”sårbara” har tydliga likheter med den grupp som Goodhart kallar *somewheres*. *Anywheres* (varsomhelstarna) däremot ser sig själva som framstegsvänliga och toleranta och har inte sällan en tvärsäker eller nedvärderande hållning till dem som vill bromsa eller balansera globaliseringens genomslag. Den andra sidan av det myntet är att någonstansarna inte känner sig bemötta med respekt. (Det är värt att observera att just begreppet ”respekt” kom att bli ledord för den vinnande socialdemokratin i den senaste tyska valrörelsen.)

Tamir tar här upp ett intressant resonemang om arbetarklassens klassiska val mellan nationell solidaritet och klassolidaritet över

nationsgränserna. Trots bestående klasskillnader var det enligt Tamir logiskt för de underprivilegierade, när de krävde bröd och rättvisa, att alliera sig med det nationella projektet. När arbetarklassen tog del i att bygga upp nationalstaten var detta inte, som Marx hävdade, ett utslag av "falskt självmedvetande". Det byggde på rationella överväganden. Nationalstaten erbjöd dem vinster som ingen internationell klasskamp hade kunnat ge. Därför kom de lägre sociala klasserna att starkt bejaka nationalismen och göra den till 1900-talets starkaste ideologiska strömning. Till många tidiga socialisters besvikelse.

Nationalstatens största framgång var enligt Tamir den offentliga gemensamma skolan. Innan den infördes hade utbildning varit ett privilegium för ett gynnad fåtal. Den allmänna folkskolan gjorde undersåtar till medborgare. Genom allmän skolgång skapades gemensam kultur och språk. Underordnade grupper vann status och självrespekt. För dem som inte tillhörde ett aristokratiskt toppskikt var detta nationalstatens främsta gåva.

Arbetare i alla länder kommer aldrig att förenas i en globaliserad klassrevolt, Marx tog fel, hävdar Tamir; arbetarna går inte samman över nationsgränserna, inte för att de är främlingsfientliga och reaktionära utan för att de är rationella. De har inte tillräckligt starka gemensamma intressen. Om upproren kommer, om det 21:a århundradet blir revolternas skede, kommer dessa att utvecklas nationellt. Demokratin förutsätter ett handlande *vi*, fortsätter Tamir. Folkstyret och den utbyggda välfärdsstaten har gjort behovet av avgränsning allt mer påtagligt. Vilka ska räknas till det beslutande "folket", vilka ska omfattas av de gemensamma trygghetsanordningarna? Kretsen måste definieras på ett sätt som ger en långvarig hållbarhet och befäster sammanhållning och tillit. Att dela på resurser och socialt ansvar bygger på att man räknar med att tillbringa en livstid i ett gemensamt samhälle.

Nationalstaten, återtär Tamir, gav ramen för ett klass-överskridande socialt kontrakt: välfärdsstaten i dess olika former. Till kontraktet hörde att de privilegierade avstod delar av sin makt och sina tillgångar. De gick med på detta eftersom de vid den tiden fortfarande var bundna av en tillhörighet till en plats och ett samhälle.

Sedan dess har banden alltmer upplösts. Den snabbast växande gruppen av transnationella migranter är miljonärerna, hävdar hon. De rikas och mäktigas fortgående utflyttning borde oroa oss betydligt mer än inflyttningen av de utsatta. När de sammanhållande banden löses upp, förstärks skillnader i värderingar och politisk hållning. De gemensamma anordningarna har individualiserats och blivit klasskiljande – i synnerhet det som var kronjuvelen i klasskompromissens krona: den offentliga och sammanhållna skolan.

Dagens nationalism utgör en växande reaktion mot den utvecklingen, fortsätter Tamir. Den drivs inte av irrationella orsaker; i stället är den ett rationellt svar på de utsatta folkgruppernas drift att försvara sig mot en global dröm som de inte kan dela. Att processens vinnare har en positiv syn på globaliseringen, och vill få andra grupper att se den som både positiv och opåverkbar, bör inte förvåna. Lika lite ska det förvåna att förlorarna har en annan uppfattning och i stället orienterar sig mot den nationella polen. Men de utsattas motstånd kan sluta med att globaliseringens konsekvenser utvecklas till eliternas mardröm, avslutar hon.

Nationalist?

Yael Tamir står för en syn på friheten och kapitalismen som ligger nära min egen. Men hon definierar sig själv som nationalist. På så sätt utmanar hon min egen självbild och världsåskådning. Är jag nationalist?

Även om jag som yrkesman mest varit en social ingenjör i den svenska välfärdsstatens tjänst, har jag hela tiden betraktat mig själv som internationalist. Jag marscherade åren kring 1960 mot kärnvapen från Aldermaston till Trafalgar Square, deltog under studietiden i internationella arbetsläger för fred och uppbyggnad och jobbade i Internationella arbetsorganisationens (ILO) tjänst med bistånd i Afrika. Under mina senaste tjugo år, med den frihet som pensionärstillvaron gett mig, har jag deltagit i den globala rättviserörelsens väldiga sammankomster i Porto Alegre, skrivit böcker om facket och globaliseringen och känt mig delaktig i en strävan mot en alternativ globalisering.

När det gäller globaliseringens inverkan under de senaste årtiondena har jag tänkt att det folkliga svaret på kapitalets stärkta

maktresurser måste växa fram både globalt och nationellt men decentraliserat, underifrån: facket, miljörelsen, de många olika sociala rörelserna, uppburna av människors gemensamma handlande. Med Tamirs hjälp och med stöd i egen läsning av ordoliberal framtidsvisioner ser jag nu att det lika mycket handlar om att fånga in miljardärerna och med en kombination av övertalning och tvingande regler få dem tillbaka till att dela ansvaret för den nation de tillhör.

Tamirs resonemang är nära släkt med David Goodharts maning till *anywheres* (varsomhelstarna, de rörliga, de som tror sig veta bättre) att inta en mindre tvärsäker hållning gentemot de mer globaliseringskritiska och mindre rörliga *somewheres* (någonstansare). Där tydliggörs, tänker jag, nationalismens nutida uppdrag. Om det ska visa sig möjligt att forma nya sociala kontrakt i stället för dagens polarisering, måste dessa vara nationellt förankrade och särpräglade. Uppgiften är att föra tillbaka miljonärerna från skattefria konton och lyxkryssningar i Medelhavet och få dem att dela en upplevelse av samhörighet och ansvar för andra i den nation som de tillhör.

Jag fortsätter ändå att betrakta mig själv som internationalist. Alla människors lika värde är min djupaste grundvärdering. Jag vill slå vakt om rätten till blandekonomi och välfärdsstat av de olika slag som vi nationellt väljer. Det kräver att kapitalismen regleras och demokratins handlingsutrymme stärks.

Jag betraktar alltså ekonomins globalisering som ett nytt steg i den fortgående maktkampen mellan arbete och kapital, kapitalism och demokrati. Transnationella produktionskedjor och fria kapitalrörelser har gett kapitalmakten global handlingsfrihet. Motkrafterna, främst rösträtten, yttrandefriheten och den fackliga organiseringen, har däremot fortfarande i huvudsak nationell verkningskraft. Följden har blivit ett maktskifte i kapitalets favör. Det som behövs för att återupprätta en symmetri är att motkrafterna, nya och gamla, skaffar sig transnationell verkningsförmåga.

Men det räcker bara halvvägs. Globaliseringen måste inhägnas av en stark, demokratisk nationalstat. Kapitalismen behöver regleras och det är på nationell nivå som demokratin är stark, när den är det. Så kommer det att förbli under överskådlig tid. Därför måste den maktförskjutning till kapitalets fördel som globaliseringen medfört

rullas tillbaka och en ny balans skapas. Det är inom nationen som vi kan känna en sådan samhörighet att vi är beredda att gemensamt och ömsesidigt, efter bärkraft, finansiera en sammanhållen skola, vård och omsorg, på lika villkor.

När eliterna överger sina samhällen, hotas det sociala kontraktet. De rikas och mäktigas fortgående utflyttning hotar sammanhållningen. När banden löses upp, förstärks skillnader i värderingar och politisk hållning.

Dagens nationalism måste förstås som en växande reaktion mot den utvecklingen. Kritiken drivs inte av irrationella orsaker; i stället är den ett rationellt svar på de missgynnade folkgruppernas drift att, som Tamir uttrycker det, försvara sig mot en global dröm som de inte kan dela. De missgynnades motstånd, skriver hon, kan sluta med att globaliseringens konsekvenser utvecklas till eliternas mardröm.

Därför är det hög tid att återupprätta den goda nationalismens värde. Jag tycker mig se några steg på vägen.

Några steg mot en framtidsinriktad nationalism

Det första är, tänker jag, att arbeta fram ett samförstånd om livets omistliga värden som inte får överlätas till marknadens brutala fördelningsmekanismer. En fruktbar utgångspunkt för ett sådant tänkande kan vi finna i den amerikanske filosofen **Michael Walzers** teori om sammansatt rättvisa.

Walzer hävdar att olika rättvisesfärer har olika inre logik. På många områden kan pengarnas fördelningslogik härska. Ingen hävdar att taxiresor eller skönhetsbehandlingar bör fördelas efter behov. Men kärlek får i våra samhällen inte säljas och köpas på marknaden, det kallar vi *sexuellt utnyttjande* och *prostitution*. Att med pengarnas hjälp skaffa sig förmånliga myndighetsbeslut kallar vi *korruption*. Och i stort sett alla är nuförtiden överens om att *rätten att rösta* i allmänna val ska fördelas lika för alla, inte som förr efter börd och förmögenhet.

Walzers resonemang passar in i en samhällsordning som förenar marknadsstyrning med demokrati. Varor och andra nyttigheter har olika innebörd och värde i olika samhällen enligt detta synsätt. Bröd kan vara livets nödtorft, det kan vara Kristi lekamen, det kan vara gästfrihetens symbol. Vad bör gälla för skolan eller vården – är det en marknadsvara, ska vinstintresset eller människors lika värde styra? Om detta handlar det politiska samtalet och den demokratiska processen. Och klimatet – ska vatten och luft göras till varor på en marknad? Ska man kunna köpa sig fri från restriktioner och ransoneringar? Hur långt vill vi låta pengarna styra?

Vattnet kan ses som livets källa. Medan jag slutför mitt arbete med den här essän landar i min brevlåda en nyutkommen bok skriven av statsvetarprofessorn i Nottingham **Andreas Bieler**. Jag känner Bieler från mångårigt samarbete och gemensamt skrivande under de år då den globala rättviserörelsen fortfarande var en levande kraft. Nu skriver han om hur samhället bör se på vattnet – som handelsvara eller ”allmänning”? Titeln på hans nya bok är *Fighting for Water – Resisting Privatization in Europe*.

Vattnet skiljer ut sig, skriver Bieler hoppfullt. Under de senaste tjugo-trettio åren, då privatisering av olika slags offentlig

verksamhet drivits fram, har en stark folklig motreaktion växt fram just när det gäller vattnet. Bieler följer i detalj hur mobiliseringen utvecklats steg för steg i Italien, Grekland och Irland; främst lokalt men också nationellt och på EU-nivå genom ett så kallat medborgarinitiativ. Lokalt motstånd på orter i Finland och Norge redovisas också.

Att vattnet skiljer ut sig är helt i linje med Michael Walzers resonemang om rättvisans logik inom olika livssfärer. Vattnet är en avgörande livsförutsättning och får därigenom också ett starkt symbolvärde. Vi upplever vattnet som livets källa och det beskrivs också så i de stora världsreligionerna. Bielers bok är en välkommen påminnelse om att folkliga mobiliseringar kan förändra spelplanen. Demokratin är inte uträknad.

Ett andra steg – en ordning där båda vinner

Ett andra steg på väg mot en framtidsinriktad nationalism kan vara att utveckla en dubbel reformism. En som handlar utifrån konfliktlinjen mellan demokrati och kapital och en annan reformism som med ett liknande pragmatiskt förhållningssätt söker bygga upp ett fruktbart samspel mellan en nationell och en transnationell reglering.

En vanlig missuppfattning när det gäller globaliseringen och nationalstaten är att se valet dem emellan som ett nollsummespel. Man tänker då att en global reglering självklart innebär att beslutsmakt flyttas från den nationella nivån till den transnationella. I själva verket handlar det många gånger om ett samspel, där båda sidor kan bli vinnare.

Hanteringen av 2015 års stora flyktingvåg efter kriget i Syrien och kampen mot IS kan tas som exempel. Likt många andra länder drog den svenska regeringen drastiskt ner flyktingmottagandet. Men partierna förklarade med en mun att om det hade funnits en europeisk överenskommelse om en fördelning av mottagandet så hade Sverige utan vidare kunnat ta sin andel. En europeisk kvotregel hade alltså gett Sverige det handlingsutrymme som vi hade behövt för att kunna fortsätta vår tidigare flyktingpolitik.

Exemplen kan mångfaldigas. Gemensamma regler om de stora transnationella företagens skattehemvist skulle ge

nationella regeringar möjligheter att motverka skattesmitning. En transnationell beskattning av utsläpp av koldioxid skulle stärka ländernas ansträngningar att nå nationella utsläppsmål. En bindande global skyldighet att respektera de anställdas rätt att organisera sig fackligt, införd i de internationella handelsavtalen, skulle ge kraft åt de nationella fackens ansträngningar att stoppa omänskliga arbetsvillkor. Det är inte antingen/eller utan både/och som gäller. En bindande global reglering kan vidga det nationella handlingsutrymmet.

Ett ytterligare exempel – med negativa förtecken för Sveriges del, som jag ser det – är EU och skattepolitiken. Den svenska regeringen har ihop med bl.a. Danmark och Österrike motsatt sig en expansiv (och ”grön”) europeisk finanspolitik eftersom man menat att det skulle vidga EU:s mandat till skattepolitikens område. Det resonemanget har fört oss in i den absurda situationen att en svensk socialdemokratisk regering står som den sista utposten i ett försvar för ordoliberal åtstramningspolitik i Europa. Den bakomliggande tanken är uppenbarligen att en europeisk expansiv finanspolitik skulle innebära att hela skattepolitiken skulle föras bort från medborgarnas och demokratins verkningskraft. Det är en tankegång som är så förenklad att den blir vilseledande. En kraftfull EU-satsning på expansiva klimatinvesteringar skulle i stället underlätta för alla länder att nå såväl sysselsättnings- som klimatmål.

I boken *Marknadens makt och demokratins möjligheter* argumenterar statsvetarprofessorn i Uppsala **Sverker Gustavsson** och undertecknad för en *dubbel* reformism. Tanken är i korthet att den *horisontella* reformismen, som på nationell nivå vill upprätta en balans mellan kapitalismens makt och demokratins, med demokratin i sista hand överordnad, behöver kompletteras av en motsvarande pragmatisk och odogmatisk avvägning mellan nationell och transnationell reglering.

Den dubbla reformismen strävar alltså efter en balans i maktresurser, och fruktbara former av samverkan, enligt konfliktlinjen mellan demokrati och kapitalism. Den strävar samtidigt efter en vertikal reformism, med demokratin och nationalstaten i sista hand överordnad.

De nutida hoten mot vår livsform

Ett tredje steg mot en progressiv eller framtidsinriktad nationalism tar avstamp i insikten att kraven på gemensamt handlande växer dramatiskt i vår tid. Demokratins räckvidd och beslutsförmåga ställs alltmer på prov i hanteringen av de hot som vår samhällsordning och – faktiskt – vår livsform i dag har att möta: den instabila ekonomin, risken för fortsatta pandemier och – mest genomgripande – klimatkrisen.

En första utmaning skapas alltså av det globala ekonomiska systemets enorma obalanser och inbyggda sårbarhet. Grundkonflikten på det området gäller demokratins rätt att intervensera i skötseln av ekonomin. Föreställningen om marknadens förmåga till självreglering har havererat. För att återställa en symmetri och möjliggöra ett nytt socialt kontrakt måste ett ramverk på nytt byggas upp för att reglera kapitalismens utpressningsmakt mot demokratin.

I sin tidigare nämnda bok fortsätter Dahlsten att axla den sociala ingenjörens roll, nu med tillämpning på nutid och det han kallar för marknadsparadigmens misslyckanden. Ihärdigt och kunnigt frilägger han problem och konstruerar lösningar. Det är en angelägen verksamhet. Han tvekar inte att ge sig på de riktigt stora nutida ekonomiska hoten: finanssystemets sårbarhet, de växande förmögenhetsklyftorna.

Dahlsten har som jag ser det rätt i mycket. På global nivå behövs en grundläggande rättsordning. Det behövs att de regler som till stor del redan finns kopplas till domstolar och ett system för att utkräva ansvar. Detta måste enligt Dahlsten göras på fyra områden: konkurrensregler, regler för finansiella tjänster, regler om skattehemvist och regler om miljöansvar. Det är inte socialism. Det fråntar inte heller nationalstaten ansvaret för de olika välfärdsstater som skapas. Men det är vad som borde gå att få en bred samstämmighet om. Det är, som Dahlsten påpekar, inte mer långtgående än vad nyliberalernas fader F. A. Hayek på sin tid såg som en rimlig reglering av kapitalmakten.

Till de nutida hoten, där global samverkan kan ge ökat nationellt handlingsutrymme, hör förstås coronan och risken för fortsatta pandemier. En transnationell vaccinering kunde ha utgjort ett

erkännande av principen om alla människors lika värde och samtidigt uttryckt insikten om ett gemensamt globalt egenintresse. Dit nådde vi inte.

Enda sättet att få stopp på pandemin och avvärja nya mutationer är att globalt vaccinera tillräckligt många. Coronapandemin kunde ju ha utgjort paradexemplet på övergången till en samhällsordning där människor över hela världen tillerkändes ett människovärde som var överordnat företagets vinststrävan. Men icke. Vaccinföretagen lobbar för fullt för att bevara sin monopolställning och maximera sin vinst.

Det allvarligaste hotet mot mänskligheten är ändå tveklöst klimatkrisen. **Kajsa Borgnäs** skriver i en artikel i Dagens Arena om en svensk geostrategisk politik för att snabbt driva igenom den nödvändiga omställningen. Staten har en rad avgörande uppgifter, betonar hon: att bygga upp infrastruktur, att stödja forskning och utveckling, att genom offentlig upphandling skapa en marknad för hållbara och fossilfria produkter, att fastställa produktions- och säkerhetsstandarder och på vissa områden kunna förhindra utländskt övertagande av nyckelindustrier. Allt detta ska ske under en tidigare aldrig upplevd tidspress. Det kommer att krävas avancerad social ingenjörskonst, ledd och koordinerad av en statsmakt med tillräcklig teknisk kompetens och demokratisk legitimitet.

Alla tre hoten – ekonomins sårbarhet, pandemierna och klimatkrisen – är globala och i sann mening existentiella. De ställer avgörande frågor om vårt förhållningssätt till varandra, om meningen med livet och om mänsklighetens överlevnad som art. Och beslutens återverkningar stannar inte vid några nationsgränser.

Regleringarna för att hantera dessa hot behöver alltså ha gränsöverskridande räckvidd. Men demokratin är under överskådlig tid enbart förankrad på nationell nivå. Teknokrati som styrform riskerar att ta över. En kombination av statskapitalism och populism kan mycket väl bli den nya förhärskande samhällsordningen i världen, med demokratiska rester som kuliss.

Vår tids maktpolitiska problem är att kapitalets demokratiska inbäddning blivit alltför svag. Demokratens självklara grundhållning är att det är demokratin som ska reglera kapitalismen, inte tvärtom.

Den motsatta ståndpunkten – som jag valt att exemplifiera med nedslag hos ett par av 2000-talets ledande tänkare inom den ordoliberal tankeskolan – vill i stället grundlagsreglera kapitalets övermakt genom att tvinga demokratin att hålla sig borta från en föreställt självreglerande ekonomisk sfär.

De nutida hoten mot vår livsform lagras ovanpå varandra. Om det blir svårare för de missgynnade att påverka sina nationella makthavare, växer risken att de ska söka sig andra, icke-demokratiska vägar.

Mot en ny symmetri

Mycket tyder på att vi i dag står inför ett nytt vägval i de många årtiondenas dragkamp mellan demokrati och kapitalism. Den nyliberala tankeskolan, som haft så stort inflytande under efterkrigstidens första sjuttio år, saknar svar på dagens utmaningar. En gammal ordning tappar kraft, något nytt väntar på att träda till.

I sitt tacktal efter att hon den 4 november 2021 valts till ny ordförande för de svenska socialdemokraterna deklarerade Magdalena Andersson: ”Jag vill att vi tar tillbaka den demokratiska kontrollen över skolan, sjukvården och äldreomsorgen.” Det är ett uttalande som är intressant på två sätt. Det ena är att hon så tydligt ställer ”demokratisk kontroll” och verksamhet styrd av privata vinstintressen mot varandra. Det andra är att hon – i Walzers anda – utgår från att avvägningen mellan demokrati och marknadsstyrning bör bygga på olikartad logik för olika slags livsvärden och verksamheter.

Uppgiften, för att hantera detta vägval, kan sägas vara att forma ett nytt socialt kontrakt i globaliseringens tidevarv. Hindret ligger i en brist på symmetri. När efterkrigstidens välfärdsstater formades, kunde de ekonomiska makthavarnas styrka balanseras med hjälp av först och främst rösträtten men också den fackliga organiseringen och de olika former av medborgerlig samverkan som så småningom kom att kallas civilsamhället. Det fanns visserligen även starka internationalistiska strömningar i de rörelser som demokratin frigjorde, inte minst inom arbetarrörelsen. Uppmaningen ”Proletärer i alla länder, förena er” uttryckte drömmen om lönearbetarnas sammanhållning och klassamhällets undergång. Men det visade sig

ganska snart att både demokratin och den fackliga organiseringen fick sin huvudsakliga verkningskraft inom nationalstatens ram. Arbetarklassen fann, som Yael Tamir skriver, att nationalstaten erbjöd dem vinster som ingen internationell klasskamp hade kunnat ge.

Orsaken till den asymmetri som blivit allt tydligare under de senaste årtiondena, och som skapat en ordning där kapitalet blivit ”överstarkt”, måste utan tvivel främst sökas i produktionens transnationella värdekedjor och finanskapitalets oerhörda tillväxt och snabbriklighet. Motkrafterna har inte hunnit utveckla sig, knappt ens se vad som hänt.

Till orsakerna, utöver asymmetrin i maktresurser, hör ett skifte i tidsandan, där europeiska ordoliberaler och nordamerikanska public choice-ekonomer effektivt bidragit till att förse den nya maktordningen med legitimering och verktyg. Vi har i ett tidigare avsnitt sett hur James Buchanan manar till en konkurrens mellan regeringar, där medborgarna ges möjlighet att – i analogi med varumarknaden – urholka demokratin genom att rösta med fötterna. Vi har sett hur Huerta de Soto, 2000-talets ordförande i Mont Pèlerin-sällskapet, söker utveckla nya redskap för en ordning där demokratin underordnas kapitalismen. Nyckelorden för dem båda är ett hot om *exit* och ett globalt lagstiftningsstöd för *kapitalets rättigheter* (inte arbetarnas!)

Begreppet progressiv eller framtidsinriktad nationalism, som är min ledstjärna i denna essä, pekar på två möjliga färdriktningar. Den ena utgörs av en internationalisering av motkrafterna. Det kan betyda att integrera olika länders fackliga organisationer under ett och samma paraply och kunna ta konflikt och betala ut strejkunderstöd vid gemensamt beslutade strejker. På motsvarande sätt borde man då internationalisera andra folkliga organisationer, media och så småningom även demokratin och dess institutioner; allt i hopp om att kunna bygga tillräckligt starka folkliga maktresurser med transnationell verkningskraft för att den vägen uppväga den globaliserade kapitalismens makt.

Den andra tänkbara färdriktningen är att genom regleringar sätta upp gränser för kapitalintressenas transnationella maktutövning. Det är en sådan inriktning jag främst syftar på när jag använder

uttrycket framtidsinriktad nationalism. Kapitalets maktresurser regleras. Arbetarnas rättigheter skrivs in i handelsavtalen. Nationalstatens handlingsutrymme värnas. Demokratin förutsätts huvudsakligen ligga kvar på nationell nivå.

De båda handlingsvägarna behöver inte ställas mot varandra, de kan mycket väl komplettera varann.

Maktförskjutning och motmakt

Alltsedan demokratin och välfärdsstaten växte fram har den övergripande uppgiften för progressiva politiska krafter varit att minimera kapitalismens destruktiva verkningar och att ge trygghet åt dem som ändå drabbas av dessa. De stora löntagargrupperna, inte minst de som är arbetslösa eller har otrygga jobb, behöver nationella trygghetsanordningar. Den uppgiften är mer påkallad än någonsin.

Alltsedan demokratin genombrött har det dock hela tiden även funnits krafter som oroats av starka maktresurser i folkliga händer. De har velat avvärja de folkliga krafterna eller tvinga dem att inskränka sin verkningskraft till ”ofarliga”, ”kulturella” samhällsområden. Demokratin och de medborgerliga rörelserna har bjudit framgångsrikt motstånd – fram till de senaste tio–femton åren.

Jag bygger den här essän på en grundläggande tilltro till reformismen och de sociala kontrakten och ett samspel mellan nationellt och transnationellt handlande. Det bör gå att på område efter område skapa transnationella regleringar som ökar den nationella handlingsfriheten. Det bör gå att slå vakt om kapitalismens goda sidor och samtidigt hindra dess kraft att sätta sig över demokratin. Och de mer välbeställda bör förhoppningsvis inse att ett ojämnt samhälle blir ett sämre samhälle för alla. Men upprättandet av en sådan symmetrisk balans kräver delvis nya svar när kapitalismen globaliserats.

Det finns bra förslag om att reglera den globaliserade finanskapitalismen. Några har nämnts i anslutning till Ulf Dahlstens bok. Men det räcker inte med god social ingenjörskonst. Två saker krävs i tillägg, tänker jag: folklig mobilisering och ideologisk motkraft. De stora reformprojekten får genomslag först när de bärs av mobiliserande idéer och breda sociala rörelser.

Till de nödvändiga kontrakten hör regleringen av maktförhållan-

dena i arbetslivet. Det är där maktförskjutningen mellan arbete och kapital får tydligast genomslag. Det är där organiserade motkrafter i en framtid kan möta kapitalets makt.

När den tidiga efterkrigstidens sociala kontrakt växte fram kunde båda parter – löntagare och arbetsgivare – vid konflikt tillfoga varandra allvarlig ekonomisk skada. Hårda erfarenheter lärde dem att intressekonflikterna många gånger med större framgång kunde hanteras förhandlingsvägen. Den modellen fungerade inom nationalstatens ram men fick svårigheter när produktionen alltmer kom att organiseras i transnationella tillverknings- och värdekedjor, samtidigt som ägandet internationaliserades och ett växande snabbbröligt finanskapital sökte maximal avkastning världen över.

Biljätten General Motors nedläggningsshot år 2005 mot fabriker i tyska Rüsselsheim eller svenska Trollhättan synliggjorde det nya. Två av Europas starkaste fackliga organisationer – tyska IG Metall och svenska IF Metall – spelades ut mot varandra. Båda gjorde eftergifter. Den tyska fabriken vann ”skönhetstävlingen”, och fabriken i Trollhättan gick – efter flera räddningsförsök – i konkurs. ”Besluten tas ju inte här utan i Zürich och Detroit”, konstaterade verkstadsklubbens ordförande Paul Åkerlund. Åkerlund blev kommunalråd och fick kämpa vidare för att dra nya jobb till Trollhättan.

Konkurrensen över gränserna gör att arbetarna successivt behöver organisera om sig om de ska kunna utnyttja sin skarpaste maktresurs – hotet att ta konflikt. Det är inte givet att det lyckas. ”Vi måste genom konstruktivt samarbete övertyga motparten om att det finns en roll för facket i nästa århundrade”, blev svenska IF Metalls defensiva men – åtminstone på kort sikt – realistiska slutsats. Även välorganiserade och resursstarka fack i högt organiserade länder saknar än så länge praktisk, ekonomisk och mental beredskap för fackliga stridsåtgärder över nationsgränserna. Ett nytt socialt kontrakt mellan likvärdiga parter ligger därmed långt borta.

Men det sker mycket i det fördolda. Arbetare spelas dagligen ut mot varandra över nationsgränserna på mängder av platser över vår jord. Och motkrafter växer obönhörligt fram. Det finns mängder av exempel över världen där arbetare i bred mening – sopletare, hemsömmerskor, gatuförsäljare och mängder av andra – mobiliserar

i nya former för att möta den nya kapitalismen. Migrationsforskaren Anders Neergaard och undertecknad har gemensamt i forskarantologin *Bortom horisonten* analyserat sådana nya ansatser till samverkan.

Wallenberg, klimatomställningen och den sociala kompromissen

Jag påstår alltså att kapitalet har blivit ”överstarkt”. Statens reglerande kraft har undergrävt till följd av globaliseringen. Jag argumenterar för en ny social kompromiss. Men jag har hittills inte gett ett trovärdigt svar på frågan varför kapitalmaktens företrädare skulle medverka i en förhandling som syftar till att inskränka kapitalets maktresurser. Ett nytt handslag förutsätter ett gemensamt intresse och en ny maktbalans. Vad kan få storkapitalet att sätta sig vid förhandlingsbordet?

En ledtråd kan sökas i den sociala kompromiss som präglade åren 1945–75, inte bara i vårt land utan samtidigt i hela vår omvärld, alltså den samverkan som präglade efterkrigstidens första tre årtionden. Varför tyckte sig de tongivande inom näringslivet i detta skede ha mer att vinna på förhandlingslösningar än på att ta konflikt? Varför medverkade arbetsgivar sidan då till de samförstånds lösningar som möjliggjorde den tidens övergripande sociala kontrakt?

Ett svar är den styrka i medborgarnas händer som demokratin ger. Men samförstånds lösningarna var inte allenarådande. Det fordrades något mer. Förutsättningarna för den välfärdsstat – i olika former – som under efterkrigstidens första tre årtionden växte fram var, som jag ser det, utmaningen från två krafter som kapitalintressena upplevde som hotfulla: kommunismen i öst och de mer radikala krafterna inom den politiska och fackliga arbetarrörelsen i väst. Maktförskjutningen och skiftet i tidsandan har försvagat dessa krafter inverkan.

Vår tids globala hot är klimatkrisen. När jag läser Kajsa Borgnäs bok *Ingen tid för illusioner*, ser jag nya möjligheter öppna sig i skärningspunkten mellan kapitalismen och demokratin. Borgnäs nämner statens roll på varannan sida. Och hennes argumentation för

en stark statlig förhandlingsroll är glasklar: vi har inte tid att vänta på att marknaden ska lösa klimatkrisen.

Ett ytterligare ljus tänds när jag sedan lyssnar på tv-journalisten Anders Holmbergs intervju den 1 december 2021 i tv-programmet *30 minuter* med Jacob Wallenberg, delägare i Wallenberg-imperiet. Holmberg möter en lågmäld, nästan ödmjuk storföretagare. Inte ett ord till stöd för förre Scaniachefens famösa uttalande om skatterna: ”Vad f-n får jag för pengarna?” I stället försvarar Wallenberg det han kallar för *”vårt system”*. ”Jag är stolt över det system vi har och stolt över att bidra till det”, förklarar han.

Med koppling till klimatkrisen efterlyser Wallenberg i programmet den aktiva staten som koordinerar processerna och skapar långsiktiga planeringsförutsättningar. Han klargör att näringslivet otåligt efterfrågar de statliga riktlinjer som behöver komma. ”Det är angeläget att näringslivet och politiken samverkar, mer än vad vi historiskt gjort”, förklarar han.

Vad som har hänt är uppenbart. Klimatkrisen har ritat om spelplanen. Storföretagarna har inte så stort intresse för nyliberala teorier, de är pragmatiker. De ser att verkligheten förändras – i snabb takt. När världens ekonomiska ledare samlas i Davos är det inte längre sänkta skatter och mer marknad som står på dagordningen. Det är klimatomställningen.

Här friläggs, tänker jag, ett svar på frågan: Varför ska storkapitalet i dag sätta sig vid förhandlingsbordet?

Det finns skiljelinjer även bland kapitalets företrädare. Så har det alltid varit. Det finns kortsiktiga finanskapitalister, ibland så pass framgångsrika i att utnyttja spekulationsekonomin att de får pengar över till väldiga välgörenhetsprojekt. Men det finns också ansvarsfulla och långsiktigt tänkande ägare. De ser att klimatkrisen utgör ett hot även mot deras intressen. De inser att det kommer att krävas en planerad omställning av aldrig tidigare skådad omfattning. Någon måste leda den processen. De ser samtidigt att väldiga statliga upphandlingar kommer att ge stora förtjänstmöjligheter för dem som ligger långt framme. Företagarnas insikter och egna engagemang för en fossilfri framtid ska inte heller underskattas.

De eftertänksamma företagarna vill att staten träder in, utan dröjsmål. De begriper att de behöver försäkra sig om en plats vid

förhandlingsbordet så tidigt som möjligt. Det finns i dag tydligare än kanske någonsin en anledning för företagen att vara drivande för att skapa en väl utbyggd förhandlingsstruktur för att under stark tidspress genomföra den nödvändiga omställningen.

För egen del tycker jag mig i Jacob Wallenbergs svar på nytt höra tonfallet från de långsiktigt tänkande storföretagen. Det är visserligen andra frågor som står på dagordningen i dag jämfört med den första efterkrigstiden. Men det finns tydligare än kanske någonsin en pressande nödvändighet för företagen att vara drivande för att skapa en väl utbyggd förhandlingsstruktur för att genomföra den omställning som nu står framför oss.

Det jag tycker mig se och höra när jag lyssnar på intervjun med Jacob Wallenberg är en klok storföretagare som inte tappat sin svenska hemhörighet. Det väcker erinringar.

Sveriges arbetsgivarrepresentant i Internationella arbetsorganisationen, ILO, på 1960- och 1970-talen, Gullmar Bergenström, var en utpräglad samarbetsman. Själv var jag med på ILO-mötena som regeringsrepresentant och sedan som LO-jurist. Bergenström blev så småningom talesman för hela den globala arbetsgivaregruppen. Gemensamt slogs den svenska trepartsdelegationen till ILO för kollektivavtal och organisationsfrihet.

Som LO-jurist på sent 70-tal förhandlade jag sedan nationellt med arbetsgivarna om sjukförsäkring och pensioner. Det var konstruktiva och respektfulla samtal. Sent 70-tal – lite sent i förhållande till det skifte som då var på väg – reste vi från LO, TCO och Saf runt i USA och berättade samstämt om den ”svenska modellens” samförståndslinje och de svenska parternas positiva hållning till frihandel och strukturell omvandling.

Jag fick uppleva samförståndstiden. Är det nostalgi när jag nu tycker mig höra ett liknande tonfall i Wallenbergs svar? Jag tänker att samförståndslösningar även i dag är ett gemensamt nationellt intresse. I den situation där klimatkrisen sätter oss är det på nytt läge att utveckla den svenska samverkansmodellen. Det kan bli vår tids form av framtidsinriktad nationalism.

Statens roll i klimatomställningens skede

På senare år har alltså oron för klimatkrisen dramatiskt ändrat spelplanen. Ledande storföretagare börjar se sig som ansvarsbärande sociala partners. De ansvarskännande och eftersinnande krafterna inom näringslivet begriper mycket väl att staten måste ha en reglerande och koordinerande roll om en klimatkatastrof ska kunna undvikas. De ser också möjligheter till jättelika statliga beställningar. Och de begriper att åtgärderna mot klimatkrisen inte får systematiskt missgynna stora löntagargrupper.

Det är svåra utmaningar som måste hanteras i klimatkrisens spår. Åtgärderna kommer ofrånkomligen att bli socialt kontroversiella. Arbetsmarknadens parter kommer att ha en central roll. Det krävs statliga åtgärdspaket men också avtal mellan parterna, inriktade på att stärka dem som inte har marknadskrafterna i ryggen.

Sverige har på många sätt ett bra utgångsläge. Vi borde kunna gå före när det gäller energin, klimatet och den sociala sammanhållningen. Kanske kan vi utveckla en ny svensk modell – inte bakåt utan för ett nytt utvecklingskliv. Om det lyckas väl, kan det bidra till en nationell stolthet.

Det är hög tid för demokratin att ta tillbaka taktpinnen och arbeta fram ett nytt socialt kontrakt, som har bäring på vår tids förutsättningar.

I teoriernas värld ställs alternativen mot varandra, skarpt utmejslade. I det verkliga livet handlar det om mer eller mindre fruktbara och hållfasta avvägningar mellan ett flertal beaktansvärda intressen. Det gäller förhållandet mellan kapitalism och demokrati. Det gäller också den klassiska höger-vänster-linjen i den nationella politiken. Och det gäller i dag alltmer förhållningssättet mellan nationell och transnationell reglering.

I det pragmatiska handlandets värld görs avvägningar och kompromisser. Vår tids globala hot kräver transnationella överenskommelser men också, samtidigt, ett mer kraftfullt nationellt handlande. Både och. Det betyder kompromisser men med en tydlig ansvarsfördelning. För en reformistisk socialdemokrat eller

socialliberal är detta ingenting okänt. Reformism är omvandlingens verktyg, både nationellt och transnationellt. Reformism betyder att förändra steg för steg, utan ett fastlagt slutmål.

Progressiv nationalism

Den här essän handlar alltså om målkonflikter och avvägningar längs två centrala konfliktlinjer i vår tid. Den ena går mellan kapitalism och demokrati. Den andra söker på motsvarande sätt en balanspunkt mellan nationell och transnationell reglering. Båda balanspunkterna är nödvändiga för att i vår tid upprätthålla demokratin.

Progressiv nationalism handlar om att värna demokratins handlingsutrymme och att inom den ramen hävda välfärdsstatens idé om människors lika värde. De regleringar som krävs för att avvärja de nutida hoten måste delvis vara transnationella. Kärnfrågan är nationalstaten, eftersom det är där demokratin har sin starkaste verkningskraft. Det är där ansvar kan utkrävas. Det nationella beslutsfattandet har fortfarande avgörande betydelse.

Hoppfullt är att det finns en spirande tilltro till att det är möjligt att med globala regleringar vidga nationalstatens handlingsutrymme. Börja med regler om skatteminimivå, skriver Ulf Dahlsten. Börja med en miniminivå för bolagsskatten, svarar Janet Yellen, Bidens finansminister.

Hoppfullt är en återvändande tilltro till staten. Utvecklingen är påverkbar, den styrs inte av naturlagar som årstidernas växling. Det nya är – förhoppningsvis – övertygelsen att det går att återställa en rubbad maktbalans. Det handlar om att sätta stoppklossar i vägen för kapitalintressenas utpressningsmakt.

Globaliseringen och den ekonomiska liberaliseringen hotar demokratin. *Somewheres*, de mindre gynnade och mindre rörliga, känner sig övergivna av *anywheres*, globaliseringens gynnade grupper. När det blir svårare för de missgynnade att påverka sina nationella makthavare är risken stor att de söker sig andra vägar.

Den progressiva nationalismen behöver erövrats på nytt. Per Albin Hanssons vision om det goda hemmet som inte känner några kelgrisar och några utstötta behöver återupprättas i en ny och annorlunda tid. Det krävs nya sociala kontrakt för att återuppbygga

en balanserad maktordning mellan en reglerad kapitalism och en reglerande demokrati.

Den här essän avslutas inte med ett programmatiskt avsnitt. Den vill inbjuda till ett samtal.

Litteratur

Andersson, Jenny, *Vad kommer efter socialdemokratin? – tankar om 20-talet*. Katalys 2021.

Bieler, Andreas, *Fighting for Water – Resisting Privatisation in Europe*. Zed Books 2021.

Borgnäs, Kajsa, *Ingen tid för illusioner – en reseguide*. Atlas 2021.

Braudel, Fernand, *Civilisationer och kapitalism 1400–1800*, band 1–3. Gidlunds 1982–86. En kort sammanfattande presentation ger författaren i boken *Kapitalismens dynamik*, Daidalos 2001.

Buchanan, James, *Politics as Public Choice*. Liberty Fund 2000.

Dahlsten, Ulf, *Efter coronan – svensk modell i kris*. Ekerlid 2020.

Feldt, Kjell-Olof, *Alla dessa dagar – i regeringen 1982–90*. Norstedts 1991.

Goodhart, David, *The Road to Somewhere – The New Tribes Shaping British Politics*. Penguin Books 2017.

Gustavsson, Gina och **Miller, David**, *Liberal Nationalism and Its Critics – Normative and Empirical Questions*. Oxford 2020.

Gustavsson, Sverker och **Lindberg, Ingemar**, *Marknadens makt och demokratins möjligheter*. Premiss förlag 2015.

Hobsbawm, Eric J., *Nations and Nationalism Since 1780: Program, Myth, Reality*. Cambridge 1999.

Hayek, Friedrich A, *Vägen till trälldom*, 1944, Timbro 1994.

Korpi, Walter, *Den demokratiska klasskampen – svensk politik i jämförande perspektiv*. Tiden 1991.

Lindberg, Ingemar och **Neergaard**, Anders, *Bortom Horisonten – Fackets vägval i globaliseringens tid*. Premiss 2013

Polanyi, Karl, *Den stora omdaning*. Arkiv 1991.

Slobodian, Quinn, *Globalists – The End of Empire and The Birth of Neoliberalism*. Harvard 2018. Resonemanget om makt genom exit och den nya teoretiska utvecklingen inom Mont Pèlerin Society bygger på Slobodians artikel “Demos Veto and Demos Exit The Neoliberals Who Embraced Referenda and Secession”, Quinn Slobodian Forthcoming in: Special Issue of *Journal of Australian Political Economy*

Streck, Wolfgang, *Köpt tid – den demokratiska klasskampens uppskjutna kris*. Daidalos 2014.

Tamir, Yael, *Why Nationalism*. Princeton 2019.

Walzer, Michael, *Spheres of Justice*. Basic Books 1983.

